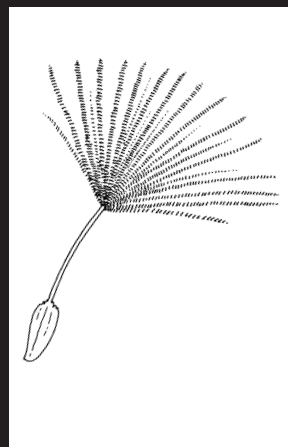

BRITTA ALIN ÅKERMAN

Varför ser dom oss inte?

**Intervjuer med gymnasieelever
om hur de upplever sin skolsituation**

Britta Alin Åkerman

Varför ser dom oss inte?

Intervjuer med gymnasieelever
om hur de upplever sin skolsituation

Delrapport i projektet "Gymnasieskolans möte med
Ungdomar som Riskerar social Utslagning"

Individ, omvärld och lärande/Forskning nr 4

Institutionen för individ, omvärld och lärande
Lärarhögskolan i Stockholm (2001)

Individ, omvärld och lärande/Forskning nr 4

utgiven av

Institutionen för individ, omvärld och lärande

Lärarhögskolan i Stockholm (2001)

Box 47 308

100 74 Stockholm

Tel. 08-737 55 00

E-post: IOL-rapporter@lhs.se

Rapporten kan utan kostnad laddas ned i pdf-format från

<http://www.lhs.se/ind/publ/>

ISSN 1404-983X ISBN 91-89503-03-1

Kopiering och spridning av hela eller delar av rapporten i föreliggande form är tillåten om källan anges, men all kommersiell användning utan författarnas medgivande är förbjuden.

Frågor om innehållet hänvisas till författaren.

E-post: Britta.Alin-Akerman@lhs.se

INNEHÅLL

FÖRORD	5
I INLEDNING	7
II BAKGRUND	9
2.1 GURU-projektet	9
2.2 Teoretiska utgångspunkter	10
2.3 Gymnasieskolans mål och organisation	12
2.4 Ungdomsdepression och självmordstankar – En litteraturgenomgång	14
2.4.1 Studier anknutna till skolelever	17
2.5 Studier med anknytning till gymnasieskolans IV-program	20
III SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR	24
3.1 Syfte	24
3.2 Frågeställningar	24
IV METOD OCH GENOMFÖRANDE	24
4.1 Urval	26
4.2 Genomförande	27
4.3 Etiska aspekter	29
V RESULTAT	30
5.1 Fallbeskrivningar av elever i det individuella programmet	30
5.1.1 Anna	30
5.1.2 Bitte	31
5.1.3 Carol	31
5.1.4 Ditte	32
5.1.5 Erik	33
5.1.6 Fredrik	33

5.1.7 Gunte	35
5.1.8 Halle	36
5.1.9 Isac	37
5.1.10 Jonny	38
5.2 Fallbeskrivningar av elever i det nationella programmet	39
5.2.1 Karolina	39
5.2.2 Lina	40
5.2.3 Mila	40
5.2.4 Nina	41
5.2.5 Olli	42
5.2.6 Rita	43
5.2.7 Unni	44
5.2.8 Sanna	44
5.2.9 Tina	46
5.2.10 Peter	47
5.3 Analys utifrån en pedagogisk samspelsmodell	48
5.3.1 Elever inskrivna i IV-programmet	49
5.3.2 Elever inskrivna i det nationella programmet	51
VI DISKUSSION	53
6.1 Elevernas bakgrund och familjesituation	54
6.2 Hur elever har upplevt den tidigare skolsituationen	55
6.3 Hur elever har upplevt sin nuvarande skolsituation och faktorer som påverkat val/placering i ett gymnasieprogram	56
Epilog	58
REFERENSER	59
BILAGOR	62
Bilaga 1	62
Bilaga 2	65

FÖRORD

Denna delstudie ingår i projektet Gymnasieskolans möte med Ungdomar som Riskerar social Utslagning med arbetsnamnet GURU. Huvudsyftet med hela projektet är att öka kunskapen inom och utom det specialpedagogiska kunskapsfältet. Fokus ligger på barn och ungdomar som ofta betraktas som socialt sårbara och vilka krav och möjligheter hos omgivningen som försvårar respektive underlättar en optimal utveckling. Karakteristiskt för detta område är breda och tvärvetenskapliga ansatser. Detta innebär att flera forskare har varit och är involverade i projektet.

Vetenskaplig ledare är professor Siv Fischbein med bakgrund inom differentialpsykologin. Det är också hennes pedagogiska samspelsmodell som denna delstudie har anknutits till.

Docent Rolf Helldin har varit ansvarig för en annan delstudie i projektet med basen i en samhällskritisk teoriram i vilken frågor om makt och kontroll i relation till demokrati- och rättvisaspekter är centrala. Doktorand Ulf Sivertun har gjort analyser av styrdokument och intervjuer med skolledare och lärare med olika bakgrund som utförts med utgångspunkt från den samhällskritiska teoriramen.

Projektet har också anknutits till ett tvärvetenskapligt samarbetsprojekt mellan Lärarhögskolan i Stockholm och Nationellt Centrum för suicidforskning och prevention av psykisk ohälsa vid Samhällsmedicin i Stockholm. I detta projekt har en psykologisk/biologisk teoriram stått i fokus. Ett antal elevintervjuer har gjorts med elever som ingår i det projektet och där delar av intervjuerna också ingår i denna delstudie inom ramen för GURU-projektet. Arbetet med detta projekt har i hög grad ökat förståelsen för dessa elevers utsatthet och behov av stöd och hjälp under gymnasietiden.

Projektet har kunnat genomföras genom anslag från Axel och Margaret Ax:son Johnsons stiftelse. Jag har också genom Harald och Louise Ekmans forskningsstiftelse fått två veckors fri vistelse på

Sigtunastiftelsen gästhem för att sammanställa resultatet i denna delstudie.

Stockholm i mars 2001

Britta Alin Åkerman

I. INLEDNING

Svenska barns och ungdomars fysiska hälsa anses vara den bästa i världen. Vi har t.ex. den lägsta spädbarnsdödligheten, en god skadeprevention, effektiva vaccineringsprogram och näringsriktiga skolmåltider. Men alltfler rapporter talar för att den psykiska hälsan är mindre bra. Det är naturligtvis alltid svårt att bedöma psykisk ohälsa, eftersom det många gånger är ett upplevelseproblem. Men när det har gått så långt att ungdomar tar sina liv eller planerar att göra det, är det i hög grad ett psykiskt ohälsoproblem. För att försöka hjälpa elever i svåra situationer och förhindra självmordshandlingar har filmen "Kärleken är den bästa kicken" producerats av Nationellt Centrum för suicidforskning och prevention av psykisk ohälsa i samarbete med Panfilm. Syftet med filmen är att använda denna som grund för att starta diskussioner med elever i gymnasieskolan om existentiella frågor och frågor kring liv och död. Därigenom skall den också förhoppningsvis förhindra destruktiva tankar och självmordshandlingar.

En förundersökning har gjorts både av elevers tankar och upplevelser kring filmen och reaktioner kring sin egen livssituation. Blivande lärare, blivande specialpedagoger och lärarutbildare och deras reaktioner kring filmen har också insamlats (Alin Åkerman, 2000). Resultaten visade att filmen kan vara ett viktigt verktyg i arbetet med skolungdom. Filmen har kunnat ge samtliga en öppning att tänka på sin egen elevroll, kamratroll eller lärarroll som handlar om bemötande av ungdomar som har självmordstankar eller har gjort självmordsförsök. Det har tydligt framkommit i svaren att en del av skolans roll måste vara att försöka stödja och även lugna elever som har för höga krav på sig själva. Vikten av att ha en bra dialog i klassrummet ökar. Loggböcker, som är en form av dagböcker som elever skriver med anknytning till skolans verksamhet, kan fylla en viktig funktion där kanske självmordsbenägna ungdomar kan ventilera sin ångest innan det är för sent. Det är också viktigt att lyfta fram självmordsfrågan i klassrummet, diskutera och ta ställning till detta svåra ämne. Både elever och lärare

måste göras medvetna om självmordssignaler och snarast meddela kamrater och elevvårdspersonal vid upptäckten att någon mår dåligt; att lära sig be om hjälp innan det är för sent.

I en pågående utvärdering av den långsiktiga effekten på elevers beredskap att bearbeta sin livssituation samt deras möjligheter att utveckla en bättre självkänedom, identitet och bättre relation till kamrater, föräldrar och vuxna ingår två elevgrupper inskrivna i gymnasieskolans nationella program. Den ena gruppen har fått se videofilmen, medan den andra gruppen inte har fått se den. I båda grupperna ingår både självmordsbenägna och icke självmordsbenägna ungdomar. Studien är ett tvärvetenskapligt samarbetsprojekt mellan Lärarhögskolan i Stockholm och Nationellt centrum för suicidforskning och prevention av psykisk ohälsa vid Samhällsmedicin i Stockholm.

I följande del av studien, som ingår i GURU-projektet (se beskrivning sidan 9) med syfte att öka kunskapen om individuell sårbarhet och social utslagning, avses att göra en beskrivning av elever inskrivna i det nationella programmet och elever inskrivna i IV-programmet med fokus på deras upplevelser av sin livssituation och hur denna har påverkat deras nuvarande skolsituation. (Beskrivning av urvalet av skolor och elever presenteras senare i rapporten.)

II. BAKGRUND

2.1 GURU-projektet

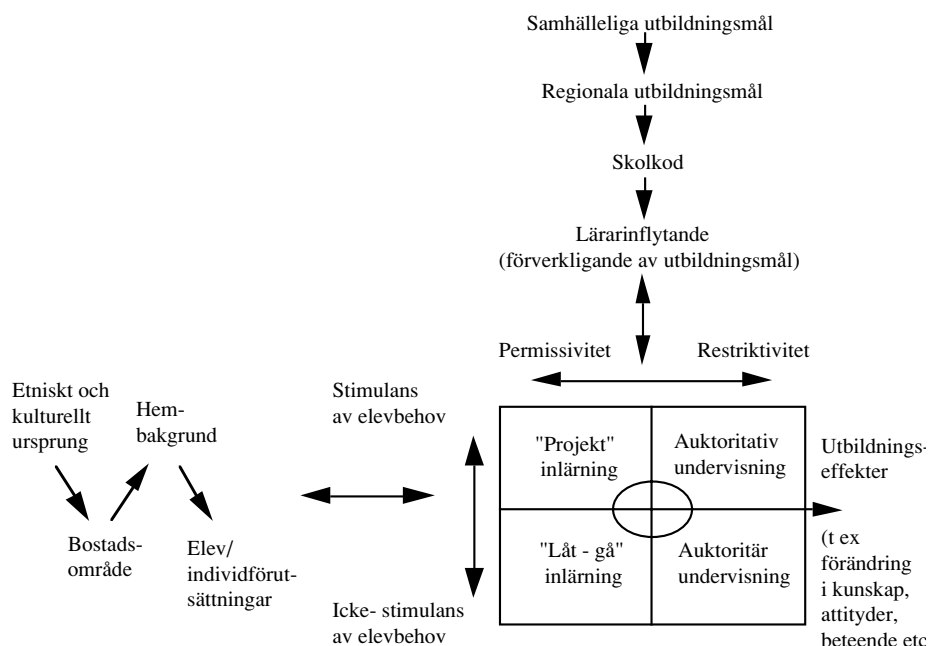
Projekt "GURU", vilket är en förkortning av Gymnasieskolans möte med Ungdomar som Riskerar social Utslagning, består av två delar. Det övergripande syftet är att utveckla kunskap om samverkansformer inom specialpedagogiskt arbete för att motverka social utslagning i skolan. Den ena delen avser att belysa hur gymnasieskolan fungerar vilket studeras ur ett interaktionistiskt och tvärvetenskapligt perspektiv. Detta innebär att skolan beskrivs ur ett samhälls- och socialt perspektiv via styrinstrument, lärares uppfattningar om social problematik samt yrkesföreträdare för elevvårdande personal. Ansvariga för denna del är docent Rolf Helldin och forskningsassistent Ulf Sivertun. En rapport föreligger med analyser av styrdokument och intervjuer med skolledare och lärare med olika bakgrund (Sivertun, 2000).

Projektets andra del består av intervjuer med elever från såväl de nationella som de individuella gymnasieprogrammen. Ansvarig för detta delprojekt är docent Britta Alin Åkerman under medverkan av adjunkt Kjell Lindenskoug. Den delen redovisas i denna rapport. Professor Siv Fischbein är vetenskaplig ledare för hela projektet.

I samband med projektets start har ett nätverk bildats vid Lärarhögskolan i Stockholm, där forskare samt olika yrkesföreträdare med anknytning till gymnasieskolans IV-program ingår. Avsikten med nätverket är att i seminarieform diskutera och presentera för varandra olika teoretiska insikter i projektet med anknytning till den praktiskt bedrivna verksamheten på fältet. I nätverket ingår drygt 25 personer. Seminarierna har hitintills ägt rum varje månad.

2.2 Teoretiska utgångspunkter

Den modell som används har utvecklats och modifierats efter Fischbein (Björklid & Fischbein, 1996). Avsikten med modellen är att med utgångspunkt från den öka förståelsen av hur individuella och samhällsliga förutsättningar kan påverka utfallet i kunskap, attityder och beteenden hos eleverna i pedagogiska situationer.

Figur 1. Samspel mellan individuella och samhällsliga förutsättningar i pedagogiska situationer (Björklid & Fischbein, 1996).

”Den *horisontella* dimensionen speglar de olikheter som individerna (eleverna) bär med sig in i en utbildningssituation. Dessa är både genetiska/biologiska och erfarenhetsmässigt betingade utifrån den kulturella bakgrund, hem- och bostadsmiljö som eleverna kommer från. Den *vertikala* dimensionen illustrerar pedagogisk påverkan på olika nivåer: samhällsnivå (exempelvis förändring av gymnasieskolans program, betygssystem, införande av friskolor etc.), regional/kommunal nivå

(exempelvis prioritering av skolfrågor, specialpedagogiska resurser, kompetensutveckling av lärare etc.), skolenivå (exempelvis skolledares bakgrund och utbildning, skolans traditioner, rekrytering av lärare, läromedel etc.), lärarnivå (exempelvis lärares bakgrund och utbildning, målsättning och utformning av undervisning, arbetslagsverksamhet etc.).

Samspelet mellan elevernas individuella olikheter och samhällets och skolans påverkan visas i de fyra rutorna, där en tillåtande stimulerande pedagogisk situation har betecknats som "projektinläring", dvs. eleverna har en stor frihet att själva välja mål för och utformning av arbetet samtidigt som läraren fungerar som handledare, ger återkoppling och individuellt stöd. Den restriktiva stimulerande situationen har betecknats som "auktoritativ undervisning", där läraren ställer upp mål, utformar verksamheten men samtidigt synliggör och respekterar individuella olikheter. Den tillåtande icke-stimulerande situationen ("låt gå") kännetecknas av stor frihet för eleven att själv välja mål och utformning av verksamheten men samtidigt med dålig återkoppling på det som görs. "Man är fri att göra som man vill men ingen bryr sig". Den restriktiva och icke-stimulerande utbildningssituationen slutligen betecknas som "auktoritär undervisning" och karakteriseras av stark lärarstyrning och kontroll och litet hänsynstagande till individuella olikheter "nu gör du som jag säger för jag vet bäst". Ringen i mitten av samspelsrutorna illustrerar att lärare naturligtvis fluktuerar mellan olika situationer beroende på variation i elevgruppen, innehåll i undervisningen, personliga förutsättningar mm. Generellt kan emellertid sägas att ju mer tillåtande verksamheten tenderar att vara desto mer kommer individuella förutsättningar hos eleverna att betyda för utfallet. Detta kan innebära att om gymnasieskolan betonar en stor valfrihet för elever, som har små möjligheter att utnyttja denna på ett positivt sätt, kan detta förstärka redan påbörjade utslagningsprocesser.

Utfallet av den samspelsprocess som beskrivits ovan måste naturligtvis relateras till målsättning med verksamheten. I vissa skolor och grupper framhålls den individuella kunskapsutvecklingen och konkur-

rensen, medan andra betonar vikten av att alla elever är delaktiga i en gemensam målsättning och att det överordnade målet är utbildning av socialt kompetenta samhällsmedborgare. Idealt är naturligtvis en balans mellan dessa mål som förenar både en optimal individuell utveckling och förståelse för och acceptering av olikheter” (Fischbein, 2000).

2.3 Gymnasieskolans mål och organisation

Ungdomars utbildning har genomgått stora förändringar under de senaste decennierna i Sverige liksom i andra industriländer. Ungdomar som gick i folkskola, realskola, flickskola eller enhetsskola på 1960-talet slutade vanligen skolan efter 9 års skolgång eller tidigare. På 1990-talet fortsatte så gott som alla ungdomar till gymnasieskolan. Härigenom tycker man sig lösa två samhällsproblem samtidigt. Dels höjs arbetskraftens kvalifikationer, dels skapas sysselsättning för ungdomar som annars riskerar att bli arbetslösa. Av de ungdomar som går vidare till gymnasieskolan, deltar de flesta i något av de nya treåriga gymnasieprogrammen. Gymnasieskolans organisation har därför förändrats och utbyggnaden har varit kraftig.

Tillkomsten av gymnasieskolan skedde genom en serie riksdagsbeslut mellan åren 1964-71. En revidering och sammanläggning gjordes av det tidigare gymnasiet, som var mer teoretiskt inriktat med tre- eller fyraårig utbildning på latin- real- och samhällsvetenskapliga linjer. Dessutom fanns även handelsgymnasium och tekniskt gymnasium. En sammanslagning ägde först rum med en tvåårig fackskola och kommunal yrkesskola. Den nya gymnasieskolan fick treåriga humanistiska, naturvetenskapliga, samhällsvetenskapliga, tekniska och ekonomiska utbildningar. Därutöver inrättades 26 linjer och ett stort antal specialkurser. De yrkesinriktade linjerna var samtliga tvååriga med svenska, matematik, samhällskunskap och engelska som allmänna ämnen.

Gymnasieskolan fortsatte att utredas under 1970- och 1980-talen. 1991 fattade riksdagen beslut om en mera genomgripande förändring av studievägarna från linjer och kurser till program. Reformen genom-

fördes successivt i de olika kommunerna och var helt genomförd 1995/96. Tidigare kurser hade då ersatts av 16 nationella treåriga program samt ett individuellt utformat program. Gymnasireformens grundtanke var att ge elevernas val av utbildning ökad betydelse och att förstärka deras rätt till inflytande över sin utbildning. De nationella programmen ger alla behörighet för studier inom högskolor och universitet. 1994 års läroplaner gäller för alla frivilliga skolformer i vilken även gymnasieskolan ingår. De elever som skrivs in i de individuellt utformade programmen är de som saknar förutsättningar att direkt efter grundskolan börja på ett nationellt program. De har i allmänhet inte erhållit godkända betyg i grundskolans avgångsklass i kärnämnen svenska, engelska och matematik. Krav på att ha godkänt i dessa ämnen skärptes inför antagningen 1998. Det kan också vara elever som på grund av för låga betyg inte har kunnat antas till ett sökt nationellt program. Enligt Arte (1999) är det elever med invandrarbakgrund som "faller ur" i högre grad än andra. Cirka 43 procent av invandrandomarna hoppar av eller blir inte godkända i gymnasieskolan. Mer än var tredje elev som inte kommer in på gymnasiet är invandrare, vilket är ett uppseendeväckande misslyckande för grundskolan. Arte menar vidare att detta förstärker segregationen i svenskt samhälle. Vanligtvis har de elever som påbörjar IV-programmet likartade problem. Dessa kan innefatta läs- och skrivsvårigheter och framförallt stora kunskapsluckor. Varje elev får en individuell kursplan som skall vara anpassad för elevens individuella behov. Denne skall efter komplettering i ovan nämnda ämnen ges möjlighet att fortsätta i något av de nationella programmen. Regeringen fastställer mål för de nationella programmen medan kommunerna har stor frihet att utforma de individuella programmen efter varje elevs eget önskemål och de lokala förutsättningarna. Andelen elever på det individuella programmet har ökat och endast en fjärdedel av dem som går på programmet slutför sina gymnasiestudier inom fem år (Regeringens skrivelse, 2000).

Målet med utbildningen inom IV-programmen är vid de flesta gymnasieskolor att eleven, efter utbildning, ska kunna gå vidare till ett na-

tionellt program i gymnasieskolan eller till någon annan utbildning. Andra möjliga utbildningsvägar är folkhögskola eller kommunal vuxenskola. Inom målen ligger vanligtvis också att eleverna börjar på en yrkesutbildning, eller att eleverna går ut i yrkeslivet.

För närvarande är gymnasieskolan under omarbetsning igen genom att större valfrihet skall införas och att den bör omfatta program med bredare innehåll som kan tillgodose alla elevers intressen (Utbildningsdepartementet, 1997). Den obligatoriska delen av programmet utgör idag cirka 80 procent, medan den under de kommande åren skall utgöra cirka 60 procent. Den övriga tiden skall eleverna själva ha möjlighet att göra individuella val. En gymnasieelev skall även fortsättningsvis ha möjligheter till enskilt stöd i läroämnena som eleven är svag i. Även de elever som läser gymnasieprogrammets yrkesämnen skall få ökat stöd för att kunna klara av kärnämnen svenska, engelska och matematik. De 16 program mål som togs av regeringen 1992 efter riksdagens beslut 1991 skall utökas med ett teknikprogram. Målen med alla program skall också tydliggöras så att eleven lättare skall kunna göra ett riktigt val. En del program utökas också med flera inriktningar.

2.4 Ungdomsdepression och självmordstankar – en litteraturgenomgång

Psykisk ohälsa¹ skapar känslor av hopplöshet, maktlöshet och även depression. Hur barn och ungdomar reagerar på stressupplevelser måste alltid analyseras utifrån ålder och tidigare erfarenheter. Många läxor och högt ställda krav på höga betyg för att inte uppleva sig vara sämre än klasskamraterna gör att eleverna tappar tilltron både till sig själva och sin förmåga (Andersson, 1999; Fischbein & Folkander, 2000). Många elever i såväl de nationella programmen som det individuella programmet känner sig alltför pressade och utslagna. Många

¹ Brist på psykisk vitalitet, svårigheter att ta tag i skoluppgifter, svårigheter i relationer och brist på fritidssysselsättningar är några exempel på psykisk ohälsa.

ägnar lång tid till läxor genom att sitta uppe om kvällarna, vilket resulterar i för lite sömn. De är sedan under lektionerna alltför upptagna av rädslan för att misslyckas med olika prov och kan kanske inte vare sig lyssna eller ta till sig ett ämnesinnehåll. Koncentrationssvårigheter uppstår som en reaktion mot pressen och motivationen dalar. Fler och fler gymnasieungdomar redovisar att de har ont i huvud eller mage. Fler unga människor drabbas också av ångest och depressioner. De får psykosomatiska problem och blir antingen utagerande eller inåtvända (Alin Åkerman, 2000). Svåra depressiva tankar kan uppstå som i sin tur ger upphov till tankar på att ta sitt liv. Enligt Beskow (1996) är det inte onormalt att någon gång i livet bli så förtvivlad att funderingar på självmord uppstår. Däremot är det ytterst allvarligt att leva med svåra självmordstankar och att vara djupt deprimerad. De tecken som är viktiga att se, som kan föregå ett självmordsförsök eller fullbordat självmord, kan vara något annorlunda hos ungdom än hos vuxna. Ungdomen kan handla mer impulsivt och oöverlagt, vilket gör att omgivningen många gånger upplever sig vara helt oförberedda av handlingen och har inte till en början varit medvetna om tecken eller andra signaler som talar för en förestående självmordshandling.

Engqvist och Rydelius (2000) redovisar en studie som bygger på 1420 patienter som var födda under åren 1957-1976 och hade avslutat en BUP-kontakt under åren 1975-1990. De var vid avslutningen i genomsnitt 14 år gamla med en variation från fem till 24 år. Vid utgången av år 1996 hade 25 patienter avlidit (17 män och åtta kvinnor). Mer än hälften av dessa avled på grund av självmord (14 personer) eller på grund av oklara dödsfall (två personer). Det mest uppseendeväckande i studien var att ingen av dem som senare hade tagit sitt liv hade aktualiserats inom BUP på grund av självmordsförsök. Påtagliga brister i hemmiljön hade dokumenterats. I sju fall fanns alkohol- eller tablettmissbruk hos minst en av föräldrarna. För sex av de avlidna hade minst en förälder någon form av psykisk sjukdom. Även suicidförsök hos någon av föräldrarna förekom (två fall).

Hawton, Houston och Shepperd (1999) studerade journalhandlingar från 174 fullbordade självmord hos 148 män och 26 kvinnor under 25 år. Forskarna fann att de flesta av dessa kom från lägre social klass och var arbetslösa. I journalerna framgick att 54.0 procent hade uttalat suicidal tankar före självmordet.

Runeson (1998) har studerat försök och fullbordade självmord där personerna var mellan 15-29 år. Data samlades in från intervjuer med föräldrar, syskon och partners. Den genomsnittliga tiden mellan suicid och intervju var nio veckor. Hos 17 av de 42 männen hade suicid eller suicidförsök tidigare förekommit i familjen.

En studie av Abou Touma (1999) redovisar journaldata kring ungdomar som kommit in på S:t Görans sjukhus efter suicidförsök. Resultaten visar att den unge vid den aktuella tidpunkten ansett självmordshandlingen som den enda möjliga lösningen på en ofta långvarig och djupgående konflikt. Den utlösande faktorn uppgavs vara bråk med eller förlust/hot om förlust av en betydelsefull person. Det kunde vara föräldrar, en god kamrat eller en flick/pojkvän. Viktiga orsaker till självmordshandlingen handlade om relations- och kommunikationsstörningar. Många upplevde sig ensamma och isolerade och hade få kamratkontakter.

Den genetiska aspekten av suicid har diskuterats en hel del den senaste tiden. En studie av Roy m.fl. (1995) gjord på ett tvillingmaterial kan ge vissa genetiska belägg. I deras studie ingick 176 monozygota och dizygota² tvillingpar i vilka en eller båda tvillingarna hade begått självmord. Det visade att sju (11,3 procent) bland de 62 monozygota tvillingparen och två (1,8 procent) av de 114 dizygota tvillingparen hade tagit sina liv. Studien gav belägg för att det var större sannolikhet att båda tvillingarna i ett par tog sina liv bland monozygota jämfört med dizygota tvillingpar. För att se om det var ökad risk för den kvarvarande tvillingen att ta sitt liv efter tvillingsyskonets självmord utökades studien. 35 tvillingar vars syskon tagit sina liv blev uppringda per telefon. Av dessa var 26 monozygota och nio dizygota. De monozy-

gota tvillingarna bestod av 13 män och 13 kvinnor, och de dizygota bestod av en man och åtta kvinnor. Fyra av kvinnorna kom från olikkönade par, dvs. deras bröder hade tidigare tagit sina liv. Åldern var mellan 22 och 58 år. Genomsnittligt hade självmordet skett nästan åtta år tidigare för hela gruppen. Tio av de 26 monozygota tvillingarna hade själva försökt ta sina liv. Av dessa var åtta kvinnor. Ingen bland de dizygota tvillingarna hade gjort ett självmordsförsök. Studien visade att den överlevande monozygota tvillingen hade en signifikant större risk att ta sitt liv jämfört med den överlevande dizygota tvillingen. Genom att monozygota tvillingar vanligtvis har en närmare social relation med varandra än de dizygota kan dock förklaringen också vara upplevelsen av en större förlust än enbart den genetiska sårbarhetsaspekten.

2.4.1 Studier anknutna till skolelever

Stora skolsvårigheter kan orsakas av många faktorer. Skolans utformning och ledning, lärares bristande kompetens kan bidra till detta liksom utsatthet inom familjen och sårbarhet hos individen. Många, såväl barn som ungdom, upplever att de blir mobbade i skolan. Genom skollagen från den 1 januari 1998 *har alla anställda inom skolan skyldighet att upprätta ett handlingsprogram mot mobbning*. Mobbning kan vara en stor risk för suicid bland den växande ungdomen. Risken för mobbning är en del av skolans verksamhet och måste åtgärdas då den uppstår. Den är ett fenomen som trots stora insatser kan uppstå gång på gång. Det är heller ingenting som är nytt utan har alltid funnits. Problemet är snarare det att så många, trots alla skyldigheter skolan har att förhindra detta, får uppleva allvarlig mobbning, våld och utfrysning.

En enkätstudie för att ta reda på psykisk hälsa bland tolvåringar i sydvästra sjukvårdsområdet i Stockholms län har gjorts av Lindberg m.fl. (1998). Deras resultat visar att olika former av psykisk ohälsa finns hos 0,2 till 8 procent av barnen. Flickor har mer inåtvända pro-

² Monozygot = enäggiga tvillingpar; dizygot = tvåäggiga tvillingpar

blem jämfört med pojkar. Förekomst av måttlig och svår depression var i studien 2,4 procent för pojkar och 5,4 procent för flickor. Siffran är lägre än den som redovisats i en studie av Gunilla Olsson i Uppsala (1998), som fann att betydligt fler ungdomar visade depressionstecken. I hennes studie ingick 16-17-åringar som gick i årskurs 1 i gymnasiet. Detta visar att depressioner är vanligare i senare tonåren än i 12-13-årsåldern. Existentiella frågor och frågor kring den egna livssituationen får en annan dimension i senare tonåren. Puberteten är en period då ungdomen utsätts för stora förändringar i kropp och psyke. För många startar denna förändring runt 13-14 år såväl fysiskt som psykologiskt och fortsätter under tonåren i olika utsträckning. Det är en process som kan vara påfrestande. Under dessa år skall ungdomarna skapa sig en egen identitet, dvs. en fördjupad känsla av vilka de är som individer, vilka värderingar, attityder och mål de har som människor. Fysiskt kan tonåringen vara mogen redan i 14-årsåldern, men det kan dröja många år innan den sociala mognaden inträffar. En del tonåringar (särskilt pojkar) mognar även fysiskt mycket senare. Om tonåringen också känner sig i otakt med sina jämnåriga genom att vara tidigt eller sent utvecklad kan han/hon upplevas som udda, kanske bli retad och därigenom genomgå svåra personliga kriser. Kamrater spelar en allt större roll, att vara accepterad i gänget och att vara populär betyder mer än någonting annat. Svårigheter i frigörelsen från föräldrar kan påverka sinnesstämningen och möjligheten att skaffa goda och stabila kamratrelationer. Upplevelsen av att inte duga, att inte vara bra, kan lätt resultera i självmordstankar. Många familjekonflikter uppstår på grund av föräldrarnas misslyckande att se ungdomarnas behov av att vara privata och utveckla oberoende, vilket kan resultera i att en tidigare öppenhet mot föräldrarna vänds till tystnad och depression. Om föräldrarna inte ser eller förstår att detta kan vara en del i pubertetsutvecklingen känner sig den unge övergiven av föräldrarna och tystnaden och depressionen blir ännu starkare.

Flickor har ofta fler problem än pojkar. De är generellt mer beroende av sitt utseende och sin könsroll. De skall lära känna en ny roll

som sexualobjekt som kan vara svår att acceptera och leva med, framförallt om de önskar bli bekräftade inom andra områden. Å andra sidan kan utseendet och rollen som sexualobjekt ge flickan nya och kanske spännande möjligheter. Från att ha upplevt sig som ganska anonym kan hon utvecklas till att bli beundrad, inte bara av de jämnåriga pojkarna utan också av de äldre. Många flickor måste dock kämpa för denna beundran och blir alltmer fixerade vid sitt utseende och ofta vid sin vikt. Ungdomarna har ett markant intresse av sig själva – en förälskelse i sig själv uppstår som en effekt av beundran från andra. Blir de inte bekräftade på andra områden utan endast p.g.a. sitt utseende, kan det uppstå problem. Känslan av en inre tomhet är vanlig och kan vara grunden till depressiv utveckling som kan ge upphov till olika självmordshandlingar.

Under puberteten närmar sig också den framtida verkligheten med tankar kring yrkesutbildning, arbetsmöjligheter och familjebildning. Vetskapen om att marknaden idag inte erbjuder alla lika möjligheter gör att rädslan för hur framtiden kan komma att gestalta sig ökar. Lindberg m.fl. redovisar även en lärarskattning av elevernas psykiska ohälsa, vilken har jämförts med elevernas egna bedömningar. Generellt skattade lärarna lägre förekomst av problem hos eleverna jämfört med elevernas egna upplevelser. Endast uppmärksamhetsproblem skattades högre av lärarna än av eleverna. Kanske lärare misstolkar en alltmer ökad förmåga att argumentera som elever lär sig mycket tidigt som ett uttryck för uppmärksamhetsstörning. Lärarna bemöter då eleven som någon *med ett problem* istället för någon *med stora och goda resurser*.

En senare studie av 12-åringars liv och hälsa har presenterats av Enge Swartz och Swanberg (2000). En enkät har konstruerats för att ta reda på hur barn i tolvårsåldern reflekterar över sina liv och vad vuxenheten kan komma att ställa för krav på dem. Studien har genomförts i nordvästra sjukvårdsområdet i Stockholm och har omfattat 919 sjätteklassare i ett slumpvis urval av kommunernas skolor. Enkäten utsändes till 1175 familjer där föräldrarna skulle ange om deras barn fick ingå i studien. 477 flickor och 442 pojkar svarade på enkäten.

Arbetet har utgått från barnkonventionens artikel 12, som deklarerar att barn som kan bilda egna åsikter har rätt att fritt uttrycka dessa i alla frågor som rör dem. Valet av tolvåringar som undersökningsgrupp gjordes därför att det är en känslig ålder som speglar uppväxtvillkor under småbarnstiden, som kan ligga till grund för den framtida hälso-utvecklingen. Resultaten pekade bl.a. på att 11 procent av barnen visade tecken på psykisk ohälsa (13 procent av flickorna och 9 procent av pojkarna). ”Psykisk ohälsa förekom i högre grad hos barn som bor med sin pappa eller mamma och dess nya partner samt hos barn vars föräldrar var arbetslösa, långvarigt sjuka eller förtidspensionerade” (sidan 10).

Nisser (1999) har gjort en studie i syfte att pröva ett förändrat arbetssätt, där elever med stora skolsvårigheter har möjligheter att själva formulera sina problem och även komma med förslag på lösningar. Genom att lägga över en del av ansvaret på eleverna själva och därmed ge dem kontroll över sin inläringssituation, har de fått en stark känsla av att bli tagna på allvar. Detta har i sin tur stärkt deras självkänsla. Nissers förslag till att förbättra skolsituationen hos svaga elever är att byta ut en del av undervisningstiden till samtalstid. Genom att själva engagera sig i undervisningsinnehållet kommer eleverna enligt Nisser att bli mer delaktiga i sina studier.

2.5 Studier med anknytning till gymnasieskolans IV-program

Skolverket har gjort en utvärdering av det individuella programmet som en del i utvärderingen av den reformerade gymnasieskolan och den gymnasiala vuxenutbildningen (Skolverket, 1996). Man menar att det är mycket viktigt att läraren stärker varje elevs självförtroende för att därigenom öka viljan och förmågan att lära. Speciellt skall elever i svårigheter få särskilt stöd och stimulans, vilket är särskilt viktigt inom det individuella programmet. I skolverkets utvärdering har djupgående intervjuer gjorts med lärare och elever inom IV-programmet. 20 lärare har intervjuats och av dessa hade 15 lärarutbildning och lång undervis-

ningserfarenhet. Samtliga lärare uttrycker sitt stora engagemang för sina elever, men påpekar samtidigt att om detta skall vara möjligt får klasserna inte vara för stora. De ser som en av sina viktigaste uppgifter att skapa goda relationer till eleverna. Studien visade även att ”lärarna upplever det som mycket frustrerande att inte ha stöd av rektor och att där rektor är en initierande och pådrivande kraft, ges de individuella programmen större utvecklingsmöjligheter än i de fall skolledningen helst inte vill ha med IV att göra” (sidan 50). Eleverna å sina sida har menat att kontakten är mycket bättre mellan dem och lärarna än den har varit under högstadietiden.

Hur kan då elevers självuppfattning se ut? Ekstrand och Lenneby (1999) har undersökt hur elevers självuppfattning förändras när de börjar studera på ett individuellt program. Fyra ungdomar som går sin tredje termin på IV-programmet och är inskrivna på ett turismprogram har intervjuats med fokus på självuppfattning. Den teoretiska bakgrunden bygger på Banduras teori om självuppfattning, där utgångspunkten är att ökad tilltro till sin egen förmåga inom ett visst område inverkar positivt på individens prestationer inom samma område (Bandura, 1997). I intervjuerna har uppgifter insamlats rörande elevernas nuvarande och tidigare utbildning, lärarnas bemötande, upplevelse av kompetens i ett ämne, läxor, prov, möjlighet till påverkan, undervisningens uppläggning, grupparbete och självständigt arbete, umgänge med klasskamrater, stödet från vägledare samt praktik. Frågeområden utanför elevernas utbildningssammanhang har varit hemförhållanden, fritidssysslor samt yrkesdrömmar under gymnasie- respektive högstadietiden. Syftet med studien var att se om elevernas nuvarande utbildning har inverkat på deras tilltro till sina förmågor att klara av olika uppgifter och situationer som de ställs inför. Resultatet av studien visade att elevernas tilltro till sina förmågor har förändrats i positiv riktning inom flera olika områden jämfört med deras självuppfattning i högstadiet.

En annan studie av elevers upplevelser av sin tid inom IV-programmet visar liknande positiva resultat (Helenius & Johansson, 1997). I denna undersökning intervjuades åtta elever som efter högstadiet med

betyg i alla ämnen sökte ett treårigt nationellt program. Av olika anledningar fullföljde de inte det program de kommit in på eller hade inte kommit in på det sökta programmet. Därefter har deras valmöjligheter varit begränsade, och de har därför valt att gå ett år på ett individuellt program. Dessa ungdomar hade samtliga haft en negativ tid i högsta-diet, medan tiden på det individuella programmet hade upplevts som mycket positivt. De kände sig sedda och bekräftade och upplevde stor valfrihet när det gäller utformningen av sina studier. Deras självkänsla stärktes genom upplevelsen att klara av undervisningen. Genom praktiken fick de också upplevelsen av ökat ansvar och därigenom flera värdefulla vuxenkontakter.

I en studie av Fischbein och Folkander (2000) belyses faktorer som kan ha samband med studieavbrott och hur elever som avbrutit sina studier har upplevt sin skoltid. Ett mindre antal elever intervjuades utifrån resultat på läs- och skrivtest. Fem elever utvaldes med låga poängvärden och fem elever med höga poängvärden på dessa test. De med höga läspoäng var positiva till skolan från början vilket inte de med låga läspoäng var. Båda grupperna menade att skolan var oorganiserad och ostrukturerad och med varierande kvalifikationer hos lärare. De med höga läspoäng förlorade dock gradvis intresset för skolarbetet och kände sig inte motiverade. Skälen till avbrott angavs bl.a. vara alltför abstrakt undervisning, elevernas svårigheter att sitta stilla och lyssna, för litet eller inget inflytande över sin egen inläring och svårigheter att koncentrera sig.

Negativa upplevelser kan elever inom det individuella gymnasieprogrammet emellertid ha. Dels upplever sig dessa elever vara utslagna redan när de börjar. Dels upplever de att skolan många gånger är för slapp. Elisabeth Hultqvist (1998), som håller på med en doktorsavhandling om det individuella programmet, har funnit att många av eleverna tycker att undervisningen var för slapp och att "lärarna borde kräva mer". De var även kritiska till de korta skoldagarna, och att de hade alldeles för få läxor. Hultqvist reflektion kring dessa svar var, att flera elever troligtvis från början känner att de inte är värda att satsa

på, vilket skulle kunna vara en förklaring till den förkortade skoldagen. Elevernas upplevelser av bristande styrning från lärarna var deras återkommande frågor som ”vad ska vi göra?” eller ”jag fattar inte varför vi ska göra det här?”

Oklara mål med skolgången och upplevelser av att ha ett mindre värde än de elever som går på det nationella programmet förstärker elevernas redan mycket dåliga självförtroende.

En studie inom ramen för GURU-projektet belyser hur elever har upplevt sin tidigare skolgång innan inskrivning i ett IV-program (Engström & Mattsson, 1999). Studien omfattade både enkäter och intervjuer med elever från tre olika gymnasieskolor. Tio elever utvaldes till muntliga intervjuer. Syftet med intervjuerna har varit att ta del av ungdomarnas upplevelser av hur lärare har samtalat och lyssnat på dem, och hur mycket hjälp de har fått. Syftet har också varit att ta reda på vilka kriterier ungdomarna menar kännetecknar en bra respektive en dålig lärare och hur detta har påverkat deras inställning till sig själva. Flera elever har haft dåliga erfarenheter från grundskolan med lärare som inte har lyssnat på dem eller tagit deras upplevelser på allvar. En av deras slutsatser är att läraren spelar en mycket stor roll för att stärka elevens självinsikt och självförtroende. Samtidigt har det blivit mycket tydligt hur viktigt samtalet mellan lärare och elev är för att hjälpa eleverna att hitta en väg ut ur deras svårigheter. Många är oroliga för sin framtid vad gäller möjligheter på arbetsmarknaden och behöver ha samtalsstöd med en lärare som de har förtroende för.

III. SYFTE OCH FRÅGESTÄLLNINGAR

3.1 Syfte

Det övergripande syftet i denna delstudie är att undersöka om elevers upplevelser av sin skolsituation skiljer om de går i det nationella eller individuella programmet i gymnasieskolan. Fokus kommer att ligga på hur eventuella faktorer i den tidigare skolsituationen och hemsituationen har bidragit till den nuvarande skolplaceringen. Riskfaktorer som tidigare utslagning, upplevelser av mobbning, obearbetade krissituationer och tankar kring självmord och självmordshandlingar kommer att analyseras.

3.2 Frågeställningar

Skiljer sig de intervjuade elevernas bakgrund och familjesituation mellan de som valt (placerats vid) det nationella programmet respektive individuella programmet?

Skiljer sig upplevelser av den tidigare skolsituationen för eleverna vid de olika programmen?

Hur har eleverna upplevt sin skoltid i gymnasiet och vilka faktorer har påverkat val eller placering i gymnasieprogram?

IV. METOD OCH GENOMFÖRANDE

Syftet med denna studie är att bättre kunna förstå vad som ligger bakom upplevelser av svårigheter och bristande tilltro. Frågor med manifest innehåll, som exempelvis flervalsfrågor, kommer inte att kunna ge svar på ungdomars upplevelser av lidande, identitet eller bristande självkänsla. Istället kommer ett kvalitativt angreppssätt att användas (Ely m. fl. 1993). Redovisningen kommer att ske i form av

fallstudier. Fallstudien som metod är inget nytt, men det finns en viss oenighet om dess innebörd. Vanligtvis har definitionen av fallstudie blivit en samlingsterm för undersökningar som inte är experimentella eller historiska till sin karaktär. Den kvalitativa fallstudien innebär att skaffa sig djupgående insikter om en viss situation och hur de inblandade personerna tolkar denna. Fokus ligger på att beskriva snarare än att bevisa. Existentiella dimensioner som lidande, ångest, otillräcklighet, dålig självkänsla är på sätt och vis omätbara. Men för att få veta mer om dessa dimensioner fordras ett sådant vetenskapligt förhållningssätt, som syftar till förståelse och som arbetar med tolkning som främsta kunskapsform. Detta innebär att ingenting är förutbestämt eller givet och att det är upplevelserna hos de undersökta eleverna som är den viktigaste informationen. Genom ett sådant förfaringssätt ges kunskap om människors sätt att vara med och mot varandra, om lärares sätt att förhålla sig till elever, och elevernas sätt att interagera med varandra och med läraren.

Trots att ett vetenskapligt kontrollerat förfaringssätt använts vid intervjuerna, är naturligtvis tolkningen av materialet subjektiv. Denna finns redan i själva tolkningsbegreppet; det bygger implicit på att det kan finnas alternativa sätt för forskaren att uppfatta försökspersonernas verklighet. Med begreppet "förståelse" förhåller det sig annorlunda; att forskaren ytterst strävar efter förståelse är idag vedertaget, samtidigt som förståelseförmågan såväl i kvantitativa som kvalitativa studier är bunden till forskarens bakgrund och referensram. Det innebär att forskarens egen grundattityd och förförståelse präglar möjligheterna att få fram adekvat material.

Stor vikt har därför lagts vid konstruktion av en semistrukturerad intervju, som på ett djupare plan kan ge information om elevernas tankar kring sådana existentiella frågor som liv och död (se bilaga 1). Den har också fokuserats på känslor av allmän utslagning, mobbning, kamratrelationer och svårigheter i skolan utifrån många olika perspektiv. I fallstudien ingår metoder som mäter olika problemområden, och som uttrycks inte bara i det manifesta utan också i det latenta innehåll-

let. Det har varit viktigt att närma sig ungdomarna så förutsättningslöst som möjligt men ändå styra innehållet så att inte enbart manifesta utan även latent budskap kan urskiljas i intervjuerna.

4.1 Urval

Genom den tidigare gjorda förundersökningen (Alin Åkerman, 2000) har kontakter skapats med gymnasieskolor inom Stor-Stockholm. Fem elevvårdsteam i olika gymnasieskolor har därefter kontaktats med en förfrågan om de har intresse av att låta eleverna från årskurs 1-3 vid skolorna medverka i studien där visning av videofilmen "Kärleken är den bästa kicken"³ ingår och därefter göra en analys av deras upplevelser och påverkan av denna (Alin Åkerman, 2001). Personalen vid dessa skolor har funnit det angeläget att fortsätta de påbörjade kontakterna även i samband med denna studie som ingår i GURU-projektet. Skolorna representerar olika program och årskurser. I samma skolor uttogs även elever från klasser där videofilmen inte har visats. Tio elever (varav en pojke) av 36 tillfrågade elever som inte har fått se videofilmen önskade delta. Tre olika skolor med individuella program har även valts ut för att få intervjusvar från elever som inte har kommit in på det nationella programmet. Två av dessa tre skolor ligger utanför Storstockholms region. Tio elever, varav sex pojkar, togs ut till intervjuer för att få samma antal elever inom de båda skolformerna. I denna studie ingår med andra ord enbart elever från det nationella programmet som inte har sett videofilm. Eftersom uttagningen byggde på frivillighet och endast en pojke inom det nationella programmet valde att delta har könssammansättningen inte blivit lika för eleverna inom de nationella och individuella programmen. Urvalet är inte heller slumpmässigt, eftersom det finns skäl att anta att de elever som frivilligt har anmält intresse för deltagande också har behov av att prata om sin livssituation.

³ Filmen avses att användas för självmordsprevention bland högstadie- och gymnasieelever

Redovisningen kommer att göras i form av fallbeskrivningar med anknytning till syftet och frågeställningarna. Fallbeskrivningarna finns med för att beskriva ungdomarnas livssituation och deras olika upplevelser.

Inledningsvis görs en kortare presentation av de intervjuade i de båda programmen. Presentationen innefattar en beskrivning av hemsituationen, hur den tidigare skolsituationen har sett ut ur upplevelsesynpunkt, vilket inkluderar eventuell mobbning eller upplevelser av andra mer allvarliga svårigheter. I presentationen ingår också hur deras skolsituation ser ut idag, trivsel, eventuella självmordshandlingar/tankar och hur de ser på framtiden. En av de grupper, i det nationella programmet, som blev tillfrågade hade valt psykologi som tillvalsämne. Det var under en av dessa lektioner som information om studien lämnades. Elever kom till dessa lektioner från olika program. Det visade sig att många av de deltagande eleverna går det naturvetenskapliga programmet. Eleverna från de övriga programmen valde att inte delta i studien. Eftersom de som inte valt att ingå i studien svarade anonymt på enkäten (bilaga 2) framgår inte anledningen. Namnen har ändrats så att eleverna inte skall kunna identifieras. Namnen utgår från alfabetet och namn med bokstäver som börjar med A till J är inskrivna i IV-programmet medan elever med initialbokstäverna O till Ö går i något av de nationella programmen. Inledningsvis beskrivs eleverna från IV-programmet. Efter fallbeskrivningarna analyseras deras situation utifrån den pedagogiska samspeletsmodell som Fischbein har utvecklat (1996). Flera uppgifter är ändrade i beskrivningarna för att försvåra identifieringen av de enskilda eleverna. Ändringarna har dock inte gjorts så att viktigt innehåll utifrån frågeställningarna har utgått.

4.2 Genomförande

Efter kontakt med elevvårdspersonal, rektor eller studierektor vid respektive skola bestämdes tid för möte och förfrågan om vilka ungdomar som ville delta i studien. Eleverna i det nationella programmet tillfrågades med hjälp av en enkät (se bilaga 2). Innan enkäten utdelades

informerade jag om studiens uppläggnings och inriktning och att intresset var att få kunskap om elevers tankar kring existentiella frågor, utsatthet, mobbning, vantrivsel, skolproblem och självmordstankar. Jag berättade även om att undersökningen syftade till att ta reda på vad som kan ligga bakom psykisk ohälsa hos elever. De som var intresserade av att vara med på ett uppföljande samtal ombads att skriva ned namn, adress och telefonnummer och vid vilken tidpunkt de helst ville bli kontaktade. Ingen elev behövde därför visa för sina kamrater att de önskade bli kontaktade. De fick också löfte om, i samband med att de fyllde i enkäterna, att ingen lärare skulle informeras om deras deltagande om de inte själva uttryckligen bad om det. Flera av eleverna har sedan berättat för någon lärare om sitt deltagande.

Eleverna kontaktades därefter per telefon för intervjun (bilaga 1). Alla intervjuer genomfördes av en intervjuare i Lärarhögskolans lokaler för att eleverna inte skulle känna sig utsatta eller observerade av andra elever, och för att miljön skulle vara så neutral som möjligt. De flesta samtal genomfördes under lördagar eller söndagar. Detta gjordes för att intervjusituationen skulle kännas avstressad och inte tidspressad. Det innebär också att samtalet genomfördes utan störning och inte avbröts av andra besök eller telefonsamtal.

Uttagningen av elever inom det individuella programmet genomfördes på ett annorlunda sätt. Kontakt med olika skolor har skett genom det nätverk som bildats i samband med GURU-projektets start (se sidan 9). Rektor, studierektor eller lärare vid några gymnasieskolor med individuella program hade uttalat önskemål om att delta i detta projekt. Tid för möte bestämdes därefter med lärare i olika klasser. Dessa lärare frågade vilka elever som var intresserade av att delta i ett samtal och berättade också kort om målsättningen med samtalet som var detsamma som för eleverna inom det nationella programmet. Samtalen genomfördes av två intervjuare under lektionstid. Detta skilde sig från intervjuerna av eleverna inom det nationella programmet som helt skedde under deras fritid. Samtalsrummen var helt avskilda från övrig verksamhet och inga andra besök eller telefonsamtal störde

intervjuerna. Lärare till samtliga elever var genom detta förfaringssätt medvetna om vilka elever som intervjuades, vilket helt accepterades av eleverna.

4.3 Etiska aspekter

De ungdomar som frivilligt har velat delta i studien har visat sig mycket angelägna att dela med sig av sina erfarenheter för att därigenom också kunna få stöd och hjälp. De elever vars lärare var informerade om att de skulle ingå i studien accepterade detta helt och menade att det inte skulle vara negativt för dem. Därmed har känslan av upplevelser av obehag eller integritetsintrång bedömts som minimal. Alla deltagare har också givits möjligheter till kontakt efter de olika intervju-tillfällena om de har önskat. Intervjuerna har inspelats på band med samtligas acceptering. Det finns ingen anledning att anta att detta har hämmat deras villighet att svara ärligt på frågorna. Samtliga band har raderats efter analys.

V. RESULTAT

5.1 Fallbeskrivningar av elever i det individuella programmet

5.1.1 *Anna*

Anna är 16 år och bor tillsammans med mamman, pojkvän till mamman och en bror. Hon har en äldre syster som inte bor hemma. Anna träffar pappan endast en gång per år men tycker att det räcker. Relationen med honom har aldrig fungerat. Anna har trivts under största delen av sin skoltid. Hon tycker att hon fått stöd och uppmuntran av lärarna framförallt i mellanstadiet. De största problemen har varit de bråkiga klasserna och att hon aldrig känt att hon fått någon studiero. Hon känner sig skolled nu och är ofta trött och orkar inte upp om morgnarna. Det innebär att hon ofta skolkar. Hon tycker att kamraterna i klassen är barnsliga och använder ett språk som hon inte tycker om. Hon tycker att det är lättare att umgås med pojkarna. När hon kom till klassen, efter att terminen hade startat, kände hon att flickorna tittade snett på henne. Hon kände sig inte accepterad av dem. Hon var väldigt deprimerad förra terminen: *”Jag trodde jag skulle dö, jag märkte inte vad som hände omkring mig. Jag brydde mig inte om nånting. Men om jag skulle dö visste jag att det inte var jag som skulle lida utan dom runt omkring mig som skulle bli kvar. Jag tycker att det är dåligt att ta sitt liv, jag tycker att det är fegt.”* Placeringen inom IV beror på att hon hade börjat på Hantverksprogrammet inom det nationella programmet men vantrivdes där. Hon hade då fått besked om att det inte gick att byta till annat nationellt program utan blev hänvisad till IV. Hon kände sig lurad av skolans personal som inte kunde ge henne ordentligt besked. Hon trivs dock ändå mycket bättre här än tidigare, eftersom alla lärare är ”schysta”. Hon menar att lärarna tar sig tid för eleverna på ett annat sätt än hon har upplevt tidigare. Hon har inga planer för framtiden.

5.1.2 Bitte

Bitte föddes i Pakistan för 18 år sedan. Hon kom till Sverige för tre år sedan och bor ensam för närvarande, eftersom det inte fungerade att bo tillsammans med mamman och de tre yngre syskonen. Barndomen var kaotisk. Gräl och slagsmål mellan föräldrarna med misshandel var vanliga. Pappan försökte mörda mamman med barnen som vittne. Mamman flydde med barnen till Sverige och har fått hjälp med bostad och arbete här. Bitte trivs med att läsa men inte i skolan. Alla skolkar och det är en otrevlig stämning i klassen. Hon menar att respekten för lärarna saknas, något som hon fått lära sig i Pakistan. Själv tvingades hon att skolka för att det inte fanns kommunala färdmedel, som passade skoltiderna. Hon var djupt besviken på lärarna som inte tog reda på orsaken till skolket. Hon har börjat med missbruk och har också försökt att ta sitt liv vid flera tillfällen. Hon har stora framtidsdrömmar och siktar på att bli advokat. Hon vill tro på framtiden men vet inte hur hon skall orka. Hon vill klara av skolan men vill inte fortsätta inom IV-programmet. Hon vet att hon inte är obegåvad men får inget stöd i skolan.

5.1.3 Carol

Carol är 16 år och bor hemma hos båda föräldrarna som är sjukskrivna p.g.a. olika arbetsskador. Hon har två äldre bröder varav en fortfarande bor hemma. Hon har under hela grundskoletiden haft svårt med matematik men har aldrig fått något extra stöd för att förbättra betygen. Föräldrarna försökte tala med lärarna i skolan, men de fick beskedet att Carol borde klara detta själv utan extra hjälp. De största problemen började dock när hennes äldsta syster omkom i en bilolycka när hon var nio år, och för några år sedan dog hennes bästa kompis i en annan bilolycka. Hon har behövt prata om dessa trauman men upplever att ingen har lyssnat till henne. Hon berättar att när hon gick i sjunde klass grät hon sig igenom lektionerna, medan lärarna menade att hon skulle sluta gråta och börja plugga istället. *"Läraren sa att allt skulle ordna sig men... vaddå... dom var ju döda... det gick ju inte att ordna... dom skulle aldrig komma tillbaka."* Hon menar att det inte

har gått att prata med föräldrarna för dom sörjer ju också. Det hade varit bättre med en utomstående vuxen, men det fanns aldrig någon sådan. ”Nu har jag haft möjlighet att prata med kuratorn, och det har känts bra. Men jag orkar inte plugga, jag kan inte koncentrera mig.” Hon vill sluta skolan och börja arbeta men vet att det nästan är omöjligt att få arbete utan skolutbildning idag. Det var endast ett betyg som saknades i grundskolan, vilket gjorde att hon måste börja på IV-programmet. Om hon inte får något arbete skulle hon vilja börja på barn- och fritidsprogrammet men förstår att det också är svårt. Hon skolkar mycket eftersom hon inte orkar vara kvar i skolan. Hon känner sig mobbad och ingen förstår henne. Eftersom hon inte har berättat för sina kamrater om systemens och bästa kompisens dödsfall, förstår hon att de naturligtvis inte kan förstå henne. På grund av dessa obearbetade trauman har hon många gånger känt egen livsleda och många gånger tagit fram en kniv för att skära sig. I sista stund har hon kunnat förhindra handlingen. Hon berättar samtidigt att hennes pappas bror tog sitt liv som ung. Man har inte kunnat tala om den händelsen heller. ”Tyvärr tror ingen på mig när jag säger att jag vill ta mitt liv... kuratorn bara skrattade... det var inte den reaktionen som jag hade väntat mig.”

5.1.4 Ditte

Ditte fyller snart 17 år och bor hemma hos båda föräldrarna som båda är egna företagare. Hon har två äldre bröder som har flyttat hemifrån. Ditte upplever att hon kan tala om det mesta med sina föräldrar. Där emot tar hon inte upp med dem vad som händer i skolan. Läraren i lågstadiet var en mycket dålig pedagog enligt Ditte, vilket gjorde att hon låg efter i alla ämnen i mellanstadiet och kom inte ikapp där heller. Denna eftersläpning följde med i högstadiet också. Hon trivdes bra i högstadiet och fick godkänt i alla ämnen utom engelska. Hon vantrivdes med läraren i engelska och läste överhuvudtaget inte alls. ”Jag var inte ensam om att tycka illa om läraren så flera i klassen tillsammans med mig skrev hatbrev till henne. Men det hjälpte inte.” Någon mobbning har inte förekommit. Hon trivs inte särskilt bra i IV-klassen

men kan inte förklara varför. Till en del beror det på att lärarna är slappa och ställer för lite krav. Men det är inte allt. ”*Det är så dött i skolan. Det finns inget bra rum att vara i under dom fria timmarna.*” Det som gör det positivt i skolan är att hon får praktisera i en klädaffär flera dagar i veckan. Hon förstår att hon borde vara i skolan mer men tycker att praktiken ger henne så mycket. Hennes framtidsplaner är att försöka komma in på mediaprogrammet för att senare kunna arbeta med reklam. Hon har mått psykiskt ganska bra under hela skoltiden och har aldrig tänkt på självmord. Hon är målinriktad med ett gott självförtroende och har många fritidsintressen.

5.1.5 Erik

Erik fyller snart 18 år och bor tillsammans med modern men är ganska ofta hos fadern också. Föräldrarna är skilda sedan fyra år tillbaka. Modern är sjukskriven p.g.a. en arbetsskada. Han har fyra syskon varav två är yngre. De yngsta syskonen bor också växelvis hos modern och fadern. Det fungerar bra enligt Erik. Han har trivts i låg- och mellanstadiet och upplevt att lärarna varit förstående och hjälpsamma. Han största problem har varit engelskan. Han hade icke godkänt i engelska, svenska och matematik och fick stöd under hela högstadiet. För att höja betygen i dessa ämnen är han inskriven i IV-programmet men dessutom i det nationella programmets estetiska inriktning och läser bildämnet. Han trivs bra i båda klasserna. I mellanstadiet blev han inte direkt mobbad men upplevde att kamraterna retade honom ibland. Han är långsam i sina svar. Han har svårt att koncentrera sig men har inte reflekterat själv över vare sig långsamheten eller sin bristande koncentration.

5.1.6 Fredrik

Fredrik är 17 år och skall snart fylla 18. Hans uppväxt och bakgrund är fylld av traumatiska händelser. Föräldrarna var aldrig gifta och båda har barn med andra. På faderns sida finns det en yngre syster och en äldre bror och en äldre syster som är gravt utvecklingsstörd och bor på ett hem för utvecklingsstörda. På mammans sida finns två yngre

halvsystrar som bor hemma. Mamman har ingen kontakt med pappan till dessa barn, men däremot med deras farmor som Fredrik talar om som sin låtsasfarmor. Den biologiska fadern dog när Fredrik var 11 år. Fadern var alkohol- och drogmissbrukare. Han dog av alkohol- och tablettförgiftning. Det finns ytterligare allvarliga händelser som inträffat under Fredriks uppväxt som han tror har påverkat honom mycket. Han har dock under alla år haft bra kontakt med mamman och kunnat prata med henne om vad som har hänt inom familjen. Fredrik tyckte att det var roligt att börja i skolan och var överlycklig när han fick läxa första gången. Han har under alla år haft mycket svårt att koncentrera sig och därför inte kunnat följa med under lektionerna. Så fort någon börjar prata bredvid honom blir han fixerad vid detta och måste lyssna till vad som sägs bredvid honom. Under hela skoltiden har han ofta kommit i konflikt med sina klasskamrater och det har många gånger blivit våldsamma slagsmål. En gång blev det polisförhör, eftersom man hade upptäckt att Fredrik bar kniv på sig som han dock inte hade använt. Han var då under 15 år varför någon påföljd inte blev aktuell. Han är nu inskriven både på IV-programmet och det nationella programmet med inriktning mot vård- och fritid. Han tycker om barn men tycker att han får nog av småsyskonen hemma och vill därför göra någonting annat i framtiden. Anledningen till att han skrevs in på IV-programmet var att han först började på ett djurvårdsprogram som dock inte var som han hade tänkt sig. Han ville efter sex veckor bli överflyttad till vårdprogrammet som då inte hade platser kvar. Den enda möjligheten för honom var att börja på IV-programmet för att inte bara vara hemma och ”slå dank”. Han har godkänt i alla ämnen och menar att han inte hade behövt gå på IV. Han tycker inte att han passar i klassen, eftersom många av hans kamrater har streck i olika ämnen och han ändå har godkänt i alla. Han skolkar ofta, eftersom han tycker att det är meningslöst att gå i skolan, allt är trist. Han har vid några tillfällen funderat på att ta sitt liv men har aldrig försökt. Berättar att i hans släkt har många drabbats av Parkinsons sjukdom och en morbror har tagit sitt liv. Han umgås nu med en flicka som flera

gångar har sagt att livet är meningslöst. Han tycker att det är dumt av henne att säga så. Han har stora framtidsplaner och menar att det inte kommer att bli något problem att förverkliga dessa. Hans största problem som han har idag är hans återkommande huvudvärk men menar att det nog inte kommer att påverka hans framtid. När samtalet var slut uttryckte han *"nej, stäng inte av bandspelaren nu, för jag vill att det skall vara med på bandet att det var jättebra att vi snackade så länge, för nu ha jag missat matten också, och det ville jag."*

5.1.7 Gunte

Gunte är 16 år och bor tillsammans med sin far. Modern dog mycket plötsligt för några månader sedan p.g.a. hjärtsvikt. Han har fem halvsyskon. Hans förebild är fadern som han alltid har kunnat se upp till. I samband med moderns död har han fått mycket stöd och hjälp genom skolans kurator. Övrig personal har stöttat genom att låta honom vara hemma från skolan när sorgen och saknaden har blivit för stor. Lärarna informerade klasskamraterna innan han kom tillbaka till skolan efter moderns död. Det kändes bra att dom visste om det. När det gäller skolupplevelser gick det bra i lågstadiet och halva mellanstadiet. Sedan blev det problem. Han blev mobbad och helt utfrusen. Ungefär samtidigt fick han diagnosen MBD/DAMP. Han blev särbehandlad för det och det gjorde säkert hans klasskamrater avundsjuka. Gunte tror att det var därför han blev mobbad. *"Jag pikades för att jag fick skriva på datorn, som inte de andra fick. Mamma ställde upp mycket då. Så fort jag blev retad kom hon till skolan och gjorde allt hon kunde. Hon var envis och viljestark."* I högstadiet fick han byta skola och kom till en specialklass. Det jobbigaste var avsaknaden av kompisar, men han lärde sig att vara för sig själv och att sysselsätta sig själv. Trots ensamheten och svårigheterna i skolan har han aldrig tänkt på självmord. Han tror att det beror på det fina stöd han alltid har haft hemifrån. Skolan har också tagit tag i detta med mobbning så fort några tendenser har visat sig. Han menar att han måste lära sig att bjuda lite mer på sig själv och också själv aktivt söka kamrater för att inte bli för isolerad. Han går nu andra året på IV-programmet och

hoppas att bli överförd till det nationella programmet nästa termin. Hans problem som ingår i DAMP diagnosen visar sig mest inom finmotoriken. Han har svårigheter att skriva och är mycket långsam. Han känner sig ofta osäker men visar inga aggressiva beteenden. Han stänger sig mest inne i datorns värld och hoppas på en framtid med datorer. Han är emellertid rädd för framtiden och de hårdnande kraven och funderar mycket på var gränsen går för att klara av ett yrke och jobb i framtiden.

5.1.8 Halle

Halle som är 16 år har en missbrukarbakgrund med hasch och andra olika droger. Som 13-åring placerades han på en internatskola. Ett flertal rymningar och polisingripanden gjorde att han ett år senare placerades i fosterhem. Fosterföräldrarna har varit oerhört bra för honom och han börjar nu inse att han måste förändra sin livsstil. Hans biologiska föräldrar har separerat men båda har mycket bra kontakt både med honom och med fosterföräldrarna. Han hälsar ofta på både sin mor och far. Han har två yngre systrar och en äldre bror på sin pappas sida. Han menar att det har varit välgörande för honom att bo på landet, och att han därigenom har kommit ifrån sina gamla kamrater som också var missbrukare. Skoltiden har varit jobbig ända från början. I sjätte klass fick han veta att han hade dyslexi och förstod då varför han aldrig hade trivts i skolan. Han började att skolka och var knappast alls i skolan i sjunde klass. Därefter placerades han på internatet och hade inte samma möjligheter att skolka. Men han läste inte och fick därför heller inte godkända betyg, vilket var anledningen till placeringen på IV-programmet. Han trivs bra för att det är mindre grupper och han får stöd och hjälp så ofta som han behöver. Han har möjlighet att få praktik vissa dagar i veckan och det känns bra. Han har en kontaktperson förutom sina fosterföräldrar som han alltid kan ringa till vid behov. Varje gång han tidigare gick ut blev det bråk och slagsmål. Nu känner han sig trygg och menar att han vågar gå ut utan att bära vapen. Han har helt slutat med droger och använder inte heller alkohol längre. Han menar att anledningen till att han började missbruka var att

han hamnade i dåligt sällskap där livet handlade om brott och missbruk. Han hade inte kraft att stå emot det. Han var på väg att ta sitt liv en gång under missbrukarperioden. *"Men då hjälpte pappa mig att med kärlek säga att jag måste sluta. Jag kände att han litade på mig så då slutade jag."* Innan denna episod hade en kompis avlidit efter en överdos narkotika. Det kändes mycket svårt för honom att tala om den händelsen. Hans framtids tankar idag är att komma in på handelsprogrammet för att senare kunna starta något eget företag.

5.1.9 Isac

Isac är 16 år och bor hos båda föräldrarna. Han har en syster som har flyttat hemifrån men bor i närheten av dem. Låg- och mellanstadiet fungerade bra. Han gick i en liten skola med få elever i varje klass. I högstadiet skolkade han mycket för att han hade svårt att koncentrera sig och lyssna på läraren. Den sista terminen i högstadiet gick mycket dåligt. Trots bristande närvaro i skolan var det ingen lärare som tog reda på anledningen. *"Det var så mycket som hände då, så jag sket fullständigt i skolan, men det var ingen som brydde sig. Då tyckte jag att det var skönt att dom inte brydde sig."* Föräldrarna försökte hjälpa honom med läxorna och även prata med lärarna men det hjälpte inte. Han fortsatte att skolka och fick icke godkänt i alla grundämnena. Nu på IV-programmet trivs han bra mycket för att de teoretiska ämnena kan varvas med praktisk tjänstgöring. Lärarna är bra och alla bryr sig. Han kan skolka nu också men inte i samma utsträckning som på högstadiet. Varje gång han skolkar ringer hans klasslärare hem vilket han tycker är bra. *"Det visar att han bryr sig. När jag skulle skriva in mig på gymnasiet hade jag glömt alla papper hemma, men han följde med i bil för att hämta papperen och hjälpte mig sedan att skriva på alla dessa papper."* Tidigare mådde han psykiskt mycket dåligt men inte nu efter att han börjat inom IV-programmet. Tidigare var han missbrukare och gjorde en hel del inbrott. Det har han också slutat med sedan han började i den nya skolan. Hans framtidsplaner är att försöka bli finmekaniker. Om han inte kommer in på fordonslinjen försöker han istället att söka till barn och fritid. Han är dock rädd för att det blir

svårt för honom, eftersom han fortfarande har mycket svårt för matematiken och inte har förstått grunderna. Koncentrationssvårigheterna är också stora och påverkar hans möjlighet till inläring menar han.

5.1.10 Jonny

Jonny är 17 år och går andra året på IV-programmet. Föräldrarna är skilda och Jonny bor med mamman och en yngre och en äldre syster. Han har dessutom tre äldre bröder som inte bor hemma. Kontakten med fadern är dålig. Mamman vill att han skall besöka pappan åtminstone någon helg per månad men han upplever att pappan "är sjuk" och inte går att prata med. När han är hos honom sitter han bara och tittar på TV. Han besöker pappan bara för att inte göra mamman ledsen. Jonny har haft stora problem i skolan ända från första klass. Han blev mobbad och kände sig alltid utanför. Han hade nästan inga kamrater alls och skolkade ofta från skolan. Han menade att det inte fanns någon lärare som engagerade sig i hans situation. Modern tog kontakt med skolan och efter en tid fick han hjälp från PBU, där han har gått regelbundet och fortfarande går. Han tycker att det har varit positivt med den kontakten. De ämnen han har haft problem med är matematik, svenska och engelska och har i samtliga ämnen fått hjälp av speciallärare. Den kontakten har fungerat under hela grundskolekoltiden, vilket han menar har varit bra för honom. Han är mycket nöjd med skolans insatser. "Man har verkligen ställt upp från skolan," säger han ganska övertygande. Nu tycker han att det är jobbigt i skolan genom att han inte själv har fått välja program. "Man har ordnat det åt mig." Det känns segt för honom och han är skoltrött. Då skolkar han hellre och stannar hemma. En av lärarna på skolan ringer ofta hem för att ta reda på varför han inte kommer till skolan. "Han bryr sig verkligen och det känns bra." Mobbingen har på senaste tid avtagit nästan helt och han har också fått flera kamrater som han kan umgås med. Han har inte haft några självmordstankar men kan förstå att andra kan ha det. Om någon skulle berätta om sådana tankar för honom skulle han "vara snäll mot dom som är ledsna."

5.2 Fallbeskrivningar av elever i det nationella programmet

5.2.1 *Karolina*

Karolina är 16 år och går nu första ring på estetiskt program. Hon bor tillsammans med mamman och en yngre syster. Föräldrarna är skilda men pappan bor inte långt ifrån vilket gör att hon har möjlighet att träffa honom så ofta som hon vill. Hon har under hela sin tidigare skoltid vantrivts och skolkat mycket från skolan. Under viss del av skoltiden fick hon hemundervisning, eftersom hon inte klarade av att gå till skolan. Anledningen var många, djupa depressioner och ett flertal självmordsförsök. Hon förlorade fler och fler kamrater under de depressiva perioderna. Skolan kändes meningslös, eftersom hon på grund av stor frånvaro inte kunde följa med och förstå vad som togs upp på lektionerna. Lärarna såg säkert att hon mådde dåligt men det var ingen som brydde sig, enligt Karolina. *”Det kanske var för att jag satte på mig en mask när jag gick till skolan. Jag kunde se trevlig ut utanpå fastän jag kände mig jättetung inombords och bara blev tystare och tystare.”* Den hjälp hon fick efter ett självmordsförsök var att man ville framhålla föräldrarna som orsak till hennes problem, vilket hon blev rasande för. Hon menade att hon alltid har haft mycket bra kontakt med båda föräldrarna. Hennes mamma har dock under sin uppväxt haft många långvariga och djupa depressioner, som hon inte har fått hjälp för. *”Men det har hela tiden varit skolan som har varit fel,”* menar Karolina. Allt har dock blivit mycket bättre sedan hon började gymnasiet. Hon har fått nya kamrater. Under högstadietiden blev hon mobbad men inte nu längre. Hennes depressionsperioder har minskat men kommer ändå fortfarande några gånger per år. Hon menar att hon inte skall försöka ta sitt liv flera gånger. Hon funderar dock på att försöka flytta hemifrån, eftersom hon hela tiden känner mammas oro för henne och hon vill inte ge mamman problem. *”Hon har nog med sina egna problem.”* Hennes framtidsplaner är att arbeta med barn.

5.2.2 *Lina*

Lina är 17 år och går andra ring i det samhällsvetenskapliga programmet. Hon bor hemma med båda föräldrarna, en tvillingsyster och en äldre syster. Hon trivs halvbra i klassen men problemet är att den är för stor. Det är 32 inskrivna elever och de flesta är mycket pratsamma. Det är svårt att få studiero och koncentrera sig på lektionerna. Någon mobbning förekommer inte i klassen men det hade varit svårt under högstadietiden. Hon skolkar aldrig fastän många av hennes klasskamrater gör det. Hon har bra betyg i de flesta ämnen. Hon uttrycker att hon ofta funderar mycket över existentiella frågor och livets mening. Men hon har aldrig själv känt att livet är meningslöst eller haft tankar på att ta sitt liv. När hon känner sig ledsen går hon antingen till sin tvillingsyster eller till föräldrarna och pratar med dem. Hon upplever att hon alltid fått mycket bra stöd hemifrån. Trots att hon trivs bra i skolan är hon ändå mycket kritisk. *"Jag tror inte att det system som vi har i skolan funkar längre. Jag tror att det har spelat ut sitt. När skolan var så att läraren på 1800-talet stod framför klassen och pratade funkade det säkert då, men inte nu. Det kan inte vara så att vi skall sitta en hel timme och lyssna på en lärare när det finns så många andra sätt att söka kunskap på. Man blir mer intresserad om man får göra egna arbeten och ta reda på allt själv. Läraren kan vara handledare men behöver inte stå och mätta."* Hon har inga klara framtidsplaner ännu.

5.2.3 *Mila*

Mila går andra ring på det naturvetenskapliga programmet. Hon bor hos båda föräldrarna. Hon har inga syskon. Föräldrarna är högutbildade och kom ursprungligen som flyktingar från Iran till Sverige när Mila var sju år. Valet av gymnasieinriktning beror på att hon alltid har tänkt att bli läkare i framtiden. Hon har nu ändrat sig, eftersom hon tror att det blir för svårt med läkarstudier. Hon vill dock fortsätta att läsa biologi vid universitetet. Hon är missmodig över skolresultaten, eftersom hon inte har MVG i alla ämnen. Högstadiet var en pina. Hon kände sig stressad och pressad för att få höga betyg för att komma in på det sökta programmet. Hon känner sig fortfarande pressad, främst

från föräldrarna, som menar att hon måste få bra betyg för att därigenom få en bra framtid. Hennes grundskoletid var svår. Som invandrare blev hon ofta mobbad på ett så raffinerat sätt att lärarna inte skulle upptäcka det. Hon kände sig ofta mycket sårad och ledsen och visste inte hur hon skulle hantera situationen. Hon var dock inte ensam invandrare och märkte att övriga som kom från andra länder också blev mobbade på samma sätt som hon. Under gymnasietiden har det inte förekommit någon mobbning. Problemet är att alla är så duktiga i klassen och alla kämpar om de högsta betygen. De trauman som föräldrarna troligtvis har upplevt under tiden i Iran har de, enligt Mila, inte överfört på henne. Hon minns mycket litet från sina första sju år. Hon känner dock att hon lever i en annorlunda situation här i Sverige än hennes jämnåriga kamrater gör. Hon får inte träffa pojkar och inte heller vara ute på kvällar på samma sätt som andra. Det gör henne både ledsen och besviken, men hon vågar inte trotsa sin pappa. Hon har dock aldrig mått så dåligt att hon har haft tankar på självmord.

5.2.4 Nina

Nina går tredje ring på det naturvetenskapliga programmet. Hon bor tillsammans med modern eftersom föräldrarna är skilda. Pappan är omgift och har ett nytt barn. Det var en lärare i högstadiet som påverkade henne att välja det naturvetenskapliga programmet, eftersom hon var duktig i kemi och biologi. Hon ångrar nog idag att hon valde ett så svårt program, eftersom det kräver så stora insatser. Hennes pappa är lärare och hon tror att det påverkar lärarna i skolan och deras inställning till henne. Hon trivs annars ganska bra i klassen fast det är en mycket pratsam klass. När hon gick i första ring blev en flicka mycket mobbad och fick antagligen på grund av det svår anorexi och lades in på sjukhus. Hon blev själv mobbad de sista åren i högstadiet och även första ring. Man retade henne för att hon var ”flummig,” men hon förstod aldrig själv på vilket sätt. Det resulterade i ätstörningar hos henne. Hon tror att det beror på föräldrarnas skilsmässa och att hon kände press på sig att vara duktig. Mammans släkt skyllde skilsmässan på hennes pappa och pappans släkt klandrade hennes mamma. Det var

kaos och jättejobbigt just då och hon kände att hon fanns någonstans mittemellan mamman och pappan. Det är fortfarande pressande i skolan och hon får ofta ont i huvud och mage när stressen blir för stark. Hon tycker att lärarna bryr sig för lite om eleverna i skolan. Det finns en lärare som märker när eleverna mår dåligt och försöker ta reda på vad som har hänt. Övriga lärare verkar inte bry sig alls menar hon utan är mer intresserade av att hinna med sina egna ämnen. Hennes framtidsdrömmar är att bli psykolog men hon är rädd för att studierna kan bli för svåra.

5.2.5 *Olli*

Olli går tredje ring i naturvetenskapliga programmet. Hon bor tillsammans med båda föräldrarna. Hon har en äldre bror som har flyttat hemifrån. Båda föräldrarna är högutbildade och Olli känner att de har stora förväntningar på henne. Hon gick ut med näst högsta betyg från högstadiet och kände då att det inte fanns något annat alternativ inför gymnasiestudierna. Hon upplever att proven är mycket svåra och att det krävs oerhört mycket förberedelse. Hon är besviken på de flesta lärare som är så "fixerade" vid sina egna ämnen och inte tycks inse att det är många andra ämnen som ingår i studierna. Problemet är också att alla elever i klassen är väldigt duktiga. Nivån på betygen ligger mycket högt och det är tävlan hela tiden mellan eleverna om vem som är bäst och får de högsta betygen. Det skapar inte någon bra och positiv stämning i klassen, eftersom konkurrensen också påverkar kamratskapet. Hon har inte blivit mobbad någon gång, men menar att det förekommer mobbning i klassen. Den är dock inte allvarlig utan snarare så att en del umgås man hellre med än med andra. Det här sista året har varit oerhört pressat. I höstas mådde hon mycket dåligt och fick ofta magont med fruktansvärda kramper. Hon har åkt in akut på sjukhus varje gång, men man har inte kunnat hitta orsaken utan tror att det är psykiskt och att det är den pressande situationen i skolan. Hon tycker inte att det finns någon i skolan som kan stödja och hjälpa henne när hon får dessa problem. Hon känner att allt bottnar i den stora prestationsångesten som hon har. Just nu känns det emellertid bättre

och hon hoppas att hon skall klara detta sista år i skolan. Hon har aldrig haft självmordsplaner men kan bli väldigt rädd när hon står vid en perrong och ett tåg nalkas. Då kan tanken komma att hon skall kasta sig framför tåget. Vid andra tillfällen kan hon stå med en kniv riktad mot kroppen och har blivit lika rädd då. Hon förstår inte detta beteende hos sig själv, framförallt som hon alltid känt att hon har haft fullt stöd från båda föräldrarna. Hennes framtidsplaner är vaga men hon antar att hon skall läsa vid universitet eller högskola.

5.2.6 Rita

Rita går andra ring i det naturvetenskapliga programmet. Hon blev påverkad av SYO-konsulenterna, som menade att det skulle vara ett bra val för framtiden. Hon tycker inte särskilt mycket om kemi och matte men det har fungerat bra ändå. Hon har väl godkänt i de flesta ämnen och menar att hon skulle kunna få mycket bättre om hon inte tränade så mycket. Hon är aerobic-instruktör och ledare för en grupp småflickor. Hennes föräldrar är skilda och hon bor hos mamman tillsammans med en yngre syster. Hon har ingen kontakt med pappan. Pappan är omgift och har tre nya barn som Rita aldrig träffar. På både mammans och pappans sida finns alkoholism hos deras föräldrar. Det har varit mycket konflikter mellan föräldrarna, men Ritas attityd är att inte bry sig. Den bristande kontakten med pappan och att han inte visar henne något intresse låtsas hon inte om. Hon säger att hon sätter upp en mask för att inte komma i kontakt med sin egen sårbarhet. *"Men det finns perioder när det är skitjobbigt. Då vill man bara försvinna. Det var hemskt när jag insåg att pappa inte brydde sig om mig. Men pappa har aldrig kunnat visa känslor. Just nu orkar jag inte bry mig. Fast visst har det kommit perioder när jag har tappat livslusten och känt att det skulle vara skönt att bara försvinna. Men att ta sitt liv – det skulle jag aldrig våga."* Klasskamraterna är mycket ambitiösa, medan hon tar det ganska lugnt. Hon tycker att lärarna överlag är bra och goda pedagoger. Hon trivs mycket bra i skolan men tycker inte om den tävlan som förekommer. Hon tycker också att

lärarna har en alldeles för traditionell undervisning. Någon mobbning förekommer inte och det har hon heller inte upplevt i grundskolan.

5.2.7 *Unni*

Unni går sista året i det naturvetenskapliga programmet. Hon bor tillsammans med båda föräldrarna och tre yngre systrar. Föräldrarna är högtbildade men har aldrig enligt Unni ställt några speciella krav på henne. Hon valde gymnasieinriktningen för att hon hade höga betyg från högstadiet och menade att det skulle ge de bästa möjligheterna för ett yrke i framtiden. Hon trivs i huvudsak bra i skolan men är ganska missbelåten med flera av lärarna. De har en sådan konservativ inställning till hur undervisning skall genomföras. *”Det finns ingen planering mellan lärarna och de olika ämnena. Många olika ämnen kan ju behandla samma frågeställning, men det gör man inte.”* Sammanhållningen i klassen är inte särskilt bra eftersom alla kämpar för att få bra betyg. Mobbning förekom i ganska stor utsträckning i högstadiet men inte alls i gymnasiet. Hon hade svårt att få kamrater i högstadiet och det var nog därför som hon kände sig mobbad. *”I gymnasiet låter man alla vara som dom är och det är lättare att bli accepterad här.”* Hon har också fått flera goda vänner som delar samma fritidsintressen som hon gör. Idag mår hon psykiskt ganska bra och har heller aldrig tänkt på självmord. Hon tycker dock att ämnet borde behandlas i skolan, eftersom hon vet att många klasskamrater mår dåligt och känner sig mycket pressade av en oviss framtid. Hennes framtidsplaner är osäkra men något inom biologin intresserar henne. Hon är inte särskilt intresserad av människor och känner sig blyg och osäker. Hon uttrycker ändå i samtalet att hon mår ganska bra.

5.2.8 *Sanna*

Sanna går tredje ring på det naturvetenskapliga programmet men trivs inte alls med det. *”Det blev fel från början”* menade hon men blev uppmuntrad att söka för att hon tycker om matematik. Hon har inte haft kraft att byta till annat program och menar att kamratkontakten i klassen ändå har varit det viktigaste. Hon läser dock alldeles för lite

men har börjat inse nu i sista ring att hon måste läsa för att få godkänt i kärnämnen. Hon skolkar mycket och menar att livslusten på något sätt har försvunnit. Ingenting är roligt längre. Hon har pojkvän, men han bor på annan ort varför dom ser varandra ganska sällan. För att kompensera olusten i skolan tränar hon mycket och är för närvarande mest engagerad i simning. Hon har tränat inom andra sportgrenar också men då har svårigheter uppstått mellan henne och tränarna. Hon får ofta ångestattacker och mår under dessa attacker mycket dåligt. Livslusten dalar och känslan av total tomhet blir mycket märkbar. Hon har pratat med sin pojkvän om sin svåra ångest, och han är vanligtvis mycket stöttande. Men han har svårt att förstå hur ångestladdad hon är. Hon vill inte heller prata med föräldrarna eftersom *"det känns så onödigt att dom också skall må dåligt. Dom vet oftast inte hur dåligt jag faktiskt mår. Jag tror inte att dom ser eller förstår hur jag känner."* Hon menar att hon ändå har bra kontakt med föräldrarna, som alltid har försökt att stötta henne och inte har velat påverka henne i skolvalet. Hon bor hemma hos båda föräldrarna som har höga akademiska examina. På frågan om Sanna har pratat med någon lärare i skolan uttrycker hon *"jag har försökt en gång och jag fick respons från en men det är så svårt att komma vidare. Det blir så omständligt. Det blir så jobbigt. Oftast när jag är i skolan.... det känns inte som det skulle göra någon nytta. Jag vill inte heller att lärarna skall veta såna saker om mig. Men då känner jag mig helt tom, jag känner mig som i ett vakuum."* Hon anser att lärarna har alldeles för lite tid till att bry sig om eleverna och att alldeles för många tycks vara i skolan bara för att lära ut sitt eget ämne och inte för elevernas skull utan bara för att dom skall få bra betalt. *"Som vår religionslärare som bara står och mal. Religion borde vara ett ämne för diskussion men vi får aldrig diskutera."* Sannas framtidsmål är att få känna sig trygg. Därefter kommer hon att börja fundera på eventuella studier eller yrkesinriktning.

5.2.9 Tina

Tina är 16 år och går samhällsvetenskaplig inriktning. Hon lever tillsammans med båda föräldrarna som är akademiker. Hon är adopterad och kom till sin svenska familj när hon var fyra månader. Hon har en bror som också är adopterad från samma land. Brodern är äldre och har flyttat hemifrån. Tina tycker att hon har bra kontakt med föräldrarna men menar att dom är alldeles för överbeskyddande. Särskilt mamman vill alltid veta allt hon gör och kräver att hon skall berätta allt som händer henne. Pappan är lagom intresserad av henne och lyssnar inte när hon är beredd att prata med honom. Brodern har hon mycket lite kontakt med och tycker mest att han är jobbig och missköter sitt arbete. Han utnyttjar föräldrarna och dessa låter sig utnyttjas enligt Tina. Han kommer hem för att få mat och pengar, men han är inte ett dugg intresserad av att hjälpa till hemma. Det finns mycket ilska riktad mot brodern som hon inte riktigt vet hur hon skall hantera. Hon tycker också att föräldrarna lägger sig för mycket i vad hon gör eller inte gör. Hon har under hela grundskoletiden haft svårt med kamrater och känt sig mycket mobbad. Hon upplever sig aldrig ha haft stöd av lärarna som tycktes vägra att se att hon var mobbad. Istället blev hon uppmanad av rektor när hon gick i 8:an att byta skola för att på så sätt komma undan problemen. Hon stannade dock kvar i samma skola i 9:an men hade kamratproblem hela tiden. Ensamheten och svårigheter med kamrater har hon alltid känt. Redan på dagis kände hon sig ensam och har inget minne av att ha lekt med någon. Det finns mycket rädsla hos henne, rädsla att dö, att utplånas vilket kan ske under natten när hon har somnat. Därför har hon ofta svårt att somna eller rädslan hindrar henne från att somna. Hon får därför alldeles för lite sömn och känner sig oftast mycket trött i skolan under lektionerna. När känslan av övergivenhet var för svår tog hon för många tabletter, som hon hittade i badrumsskåpet. Hennes mamma hade därefter sökt kontakt med PBU och fick tid hos psykolog. Tina ville inte fortsätta att gå hos psykologen för att hon var så kall och hård. Hon tog en överdos igen för att hennes inre smärta var så stark. Hon både ville dö och inte dö

eftersom rädslan för döden är så stark. Hon har inte kunnat prata med föräldrarna om sina känslor, eftersom deras svar bara blir att "*du måste själv göra något åt det, du måste själv skaffa dig kompisar.*" Hon blir bara mer och mer deprimerad när de uttrycker sig så, eftersom hon inte vet hur hon skall göra för att få kompisar. Några framtidsplaner har hon inte annat än att hon är mycket orolig för framtiden. Vad skall hon kunna göra när hon ha så svårt med kompisar undrar hon?

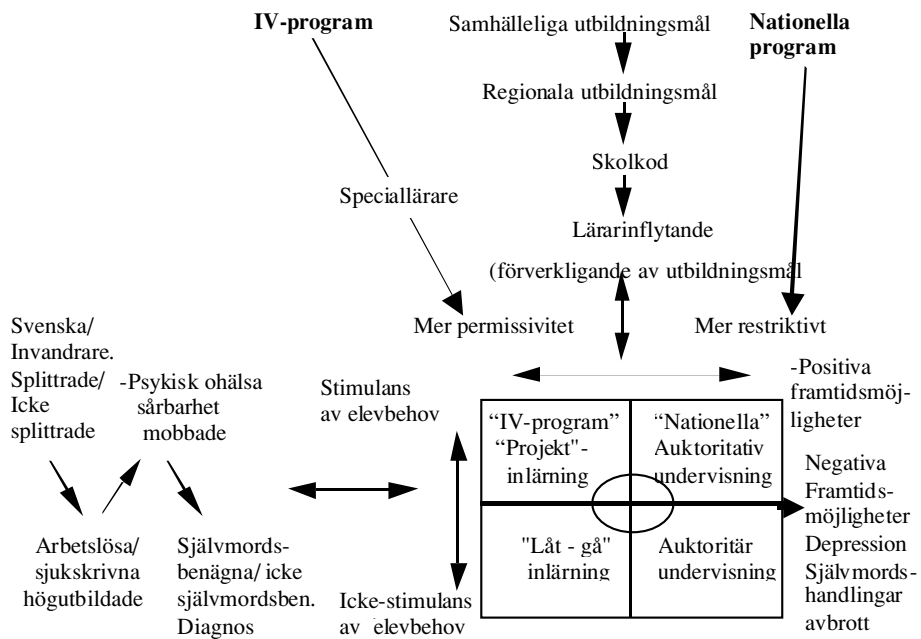
5.2.10 Peter

Peter är den ende manliga deltagaren från det nationella programmet. Han är 17 år och går medianriktning på gymnasiet. Han berättar att han var en strulig elev på högstadiet och inte alls intresserad av teoretiska ämnen. Han var också en bråkstake som gjorde en massa otyg både på lektioner och under rasterna. Han lyckades alltid föra över skulden på andra genom att dupera lärarna. Han kunde också på ett raffinerat sätt mobba andra elever utan att någon lärare fick kännedom om det. Han tror att det beror på att han tidigare själv blivit mobbad. När det var som svårast gav han igen genom att hoppa på en stor grabb och tvinga ner honom i snön. Han fick oanade krafter och den kille som hade mobbat honom blev istället därefter hans bundsförvant. Efter denna händelse blev han aldrig mer mobbad. Han känner att han nu har valt rätt gymnasieinriktning och trivs mycket bra i skolan. Han beskriver sig själv som mycket lugn och avstressad men som har känt sig sårad många gånger under uppväxten. Han har dock ovanligt lätt att visa känslor säger han och är inte rädd för att gråta. Föräldrarna är skilda och han bor tillsammans med modern och en yngre syster. Han kan prata med sin mamma om svåra känslor och framförallt när han har haft problem med flickvänner. Han har också bra kontakt med pappan som han ofta är tillsammans med under pappans semester. Han har många kompisar med vilka han har nära och förtroliga samtal. Ett par av dessa vänner kan han berätta det mesta för och upplever att han är en god kamrat för dom. Han har haft en självmordsnära kompis, som han hindrade att ta sitt liv genom att

inte lämna honom när denne visade sig mycket deprimerad. Hans framtidsplaner är att efter gymnasiet arbeta med någon form av media och gärna i anknötning till TV.

5.3 Analys utifrån en pedagogisk samspelsmodell

I följande avsnitt skall jag återknytta till den samspelsmodell som är det teoretiska underlaget för att förstå ungdomars livssituation och upplevelse av sin skolsituation (se sidan 10). I modellen har förts in uppgifter i rutorna vars underlag erhöles i de intervjuer som har gjorts. Den nedan beskrivna modellen är en sammanfattning av livssituationen för såväl elever i IV-programmet som det nationella programmet. Jag kommer att börja med att beskriva några generella drag för de elever som är inskrivna i IV-programmet och starta med individperspektivet för att därefter göra motsvarande beskrivning av eleverna från det nationella programmet.

5.3.1 Elever inskrivna i IV-programmet

Endast en elev har utländsk bakgrund. Hennes bostadsförhållande skiljer sig inte ifrån boendet generellt inom de områden dessa ungdomar bor. Ett par bor i villa och övriga i lägenhet. Tre ungdomar bor med båda föräldrarna medan resten bor med modern och ibland syskon. En elev bor med sin far p.g.a. moderns dödsfall. Kontakten med fadern för de som bor med modern är generellt dålig. De träffas sällan och dessa elever upplever att fadern inte är intresserad av dem. Många av de intervjuade har en extremt traumatisk bakgrund; förlust av närstående, alkoholiserad far, missbrukarbakgrund, våld och misshandel. Till det kommer att flera har diagnoser som dyslexi, DAMP/ADHD och svåra koncentrationsstörningar. De har ofta känt sig mobbade och utanför kamratkretsen, ensamma, isolerade med stora svårigheter att söka kontakt med övriga. Stämningen i klassen har av många redovisats som mycket dålig, vilket mest hänför sig till de bristande kamratrelationerna. På grund av den situationen har flera känt sig svårt deprimerade och några har gjort allvarliga självmordsförsök. En elev tycks dock ha förträngt sin svåra livssituation och tidigare traumatiska upplevelser. Hans framtidsplaner tycks vara mycket realistiska utifrån hans stora koncentrationsproblem, dålig syn och ständig värk i huvud och kropp.

Många av eleverna har uttryckt att de även under grundskoletiden har varit mobbade och känt sig utslagna i skolan. Flera av eleverna har också flyttat och bytt såväl boende som skola, vilket kan försvåra möjligheten att komma in i goda kamratrelationer. Många gånger har positiva nätverk saknats såtillvida att familjerna har levt ganska isolerade utan större kontakter med andra familjer i samhället. Eftersom flera av dessa elevers föräldrar är ensamstående kan detta öka upplevelsen av utanförskap och bidrar även till större ekonomiska bekymmer. Kanske föräldrar i ett alltmer stressat samhälle inte orkar vara goda förebilder för sina ungdomar, vilket gör att den unga människan saknar kunskaper om hur konflikter skall hanteras i skolan. Detta kan kanske i sin tur

öka användningen av mobbning som ett felaktigt sätt att lösa konflikter.

En analys av individdimensionen för denna elevgrupp visar tydligt deras svåra uppväxtbetingelser och känslan av utanförskap som kan resultera i svåra depressioner.

För flera av eleverna är placeringen på IV-programmet oförklarlig för dem. Två av eleverna menar att de blivit lurade eller att informationen om orsaken till placeringen varit dålig. Det är en blandad grupp där någon har betyg i kärnämnen men där plats inte funnits i det önskade nationella programmet. En av eleverna saknar betyg i alla kärnämnen och har alltid haft svårt i skolan. Några elever upplever många gånger en tristess i skolan och upplever även att de får för lite lärarstöd. Meningslöshet och tristess gör att många skolkar. *"Det är ingen idé att gå till skolan bara för en timmes undervisning."* Flera känner dock att möjligheten att praktisera utanför skolan är ett lyft, där den teoretiska kunskapen inte är så framträdande.

Andra uttrycker att relationen med lärarna är mycket bra. De har undervisning i små grupper och känner därvidlag att lärarna har tid för dem och att de bryr sig om hur det går för dem i skolan. Flera lärare ringer hem för att ta reda på varför dom skolkar. Eleverna känner att det finns ett genuint intresse från lärarna att också ta reda på hur eleverna mår. En elev uttrycker *"jag mår mycket bättre i den här skolan för att jag känner att jag är någon. Jag känner att lärarna tar sig tid och att dom verkligen bryr sig."*

Hur ser då samspelet mellan de individuella förutsättningarna och undervisningsstrategin ut? Ingen av eleverna har upplevt att lärarna är auktoritära. Däremot tycker några att undervisningen är för slapp och flera saknar också direkt stöd från läraren när de inte förstår. Undervisningen tycks pendla mellan mer "låt-gå" princip till tydlig handledning och vägledning. En del elever känner dock att de får tillräckligt god stöd och hjälp när de inte förstår. Variationen ur individsynpunkt är också mycket stor i varje klass, vilket innebär att det kan vara svårt

för läraren att ha ett individperspektiv. Den förståelsen från elevernas sida framkom även under samtalen.

Vilket utfallet blir för dessa elever kan denna studie inte ge något svar på. Vag framtidstro och bristande förhoppningar på en positiv framtid kunde skönjas under samtalen. Svårigheterna att komma in på arbetsmarknaden kan komma att bli en verklighet för många av dessa elever, vilket har framkommit i Murrays studie (1998).

5.3.2 Elever inskrivna i det nationella programmet

Bakgrunden för eleverna i de nationella programmen ser något anorlunda ut. En elev har utländskt ursprung. Av de tio intervjuade eleverna bor sex hemma tillsammans med båda föräldrarna. Övriga fyra bor med modern efter föräldrarna skilsmässa. Kontakten med fadern är vanligtvis bra utom för en av eleverna. Hon uttrycker djup besvikelse över denna bristande kontakt. De flesta föräldrar är högt utbildade och ingen är arbetslös. Ekonomin är god för alla. Samtliga menar att de har fått gott stöd hemifrån i valet av gymnasielinje men ingen har direkt blivit påverkad av föräldrarna att välja linje. Synpunkter har dock framförts från föräldrarna, enligt eleverna, att det är viktigt att välja en gymnasieutbildning som gynnar möjligheten till framtida studier.

Många av de intervjuade har upplevt mobbning under de tidigare skolåren. I gymnasiet har det inte funnit några mobbningstendenser. Däremot upplever de skolsituationen som ytterst pressad, vilket är mest tydligt för de som valt naturvetenskaplig inriktning. De har fått uppleva att från att ha varit framgångsrika elever i högstadiet har de nu fått stor konkurrens från de övriga och är inte längre bäst i klassen. Det gör att de känner stor oro för hur de skall orka. Konkurrensen mellan alla elever försvårar också kamratrelationerna. Ibland är det mycket tydliga och öppna konflikter mellan elever som inte tolererar att någon annan är duktigare. Många elever söker kamratrelationer utanför klassen och ibland även utanför skolan för att inte hamna i konkurrenstänkande med sina bästa vänner. Många av de intervjuade eleverna har varit

mycket känsliga och funderar ofta över existentiella frågor och livets mening.

Läraryrket upplevs av de flesta elever som mycket auktoritärt. Eleverna har alltför lite medinflytande på hur lektioner skall läggas upp och ämnen skall behandlas. Det förekommer knappast något samarbete mellan de olika lärarna och deras ämnen. Eleverna menar att lärarna tycks omedvetna om att det är flera prov under samma vecka och att eleverna då kan känna sig oerhört överbelastade. De upplever inget personligt intresse från lärarna och saknar deras stöd. Många önskar att det skulle gå att tala om svåra saker med sina lärare men känner att de alltid är så jäktade och angelägna om att hinna med kursplanen.

Ingen av eleverna talar om något samspel mellan den undervisningsmetodik som används och elevernas individuella förutsättningar. Lärarna "mässar" och dialogen saknas. Undervisningen upplevs som mycket konservativ.

De flesta elever inskrivna i nationella programmet har en realistisk syn på framtidsmöjligheterna i form av studier och arbete.

VI. DISKUSSION

Syftet med denna delstudie i GURU-projektet har varit att ta reda på om elevers upplevelser av sin skolsituation uppfattas på olika sätt om de går det nationella eller individuella programmet i gymnasieskolan. Fokus har legat på eventuella händelser i den tidigare skolgången och hemsituationen och hur nuvarande skolplacering påverkar deras livssyn. Tankar kring tidigare och nuvarande mobbning, upplevelser av traumatiska situationer och tankar kring depression och självmord har tagits med i analysen.

Undersökningen baseras på ett litet material, tio elever från vardera nationella och individuella programmet. Uttagningen av eleverna har inte skett slumpmässigt, eftersom eleverna som ingår i studien själva har valt att delta. Det finns därför all anledning att anta att det är ett selektivt urval. Från nationella programmet är det övervikt på flickor. Endast en manlig deltagare har ingått i urvalet. Undersökningens urval av elever är troligtvis även selektiv såtillvida att det kan vara särskilt sårbara elever med svåra upplevelser som har känt behov av att få möjlighet att prata om dessa upplevelser. Samtliga har också efter samtalet sagt att det kändes mycket skönt att få prata om sin livssituation och att det också fanns väl tilltagen tid till detta. Få hade någonsin tidigare talat om sina tankar kring existentiella problem, depressioner och självmord. De menade samtidigt att det kändes skönt att få bekräftelse på att inte vara ensamma om att känna livsleda. Alla fick också veta i samband med intervjun att möjligheten fanns att kontakta mig igen för fortsatt samtal om behovet uppstod. Ingen i gruppen har återkommit med önskan om fortsatt kontakt. Undersökningen kan dock inte på något sätt generaliseras utan kan endast utgå från dessa elevers reflektioner och spegla hur deras situation ser ut i dagens gymnasieskola.

6.1 Elevernas bakgrund och familjesituation

Det är klara skillnader mellan elevernas bakgrund och nuvarande familjesituation vid jämförelse mellan de som är inskrivna vid nationellt och IV-program. Eleverna vid de nationella programmen har en mer ekonomiskt stabil situation. Skilsmässofrekvensen hos föräldrarna är ungefär lika, men arbetsförhållandena för föräldrarna skiljer sig. IV-elevernas föräldrar är i högre grad arbetslösa eller sjukskrivna. De föräldrar som har arbete har vanligtvis ett låginkomstjobb. De har mindre krav på sina ungdomar att de skall lyckas i skolan och bryr sig generellt mindre om vad som händer dem i skolan. Det kan uppfattas som om deras ungdomar lever i en mer oharmonisk familjrelation. Den press på goda studieresultat som kommer både från föräldrar och dem själva och även ständig konkurrens med klasskamrater kan emellertid skapa en känsla av otrygghet och disharmoni hos elever på det nationella programmet. Det finns känsla av disharmoni hos elever från både IV-programmet och det nationella programmet men denna disharmoni har olika orsaker.

IV-eleverna har varit med om mer traumatiska upplevelser dels genom sina föräldrars bakgrund men också genom egna negativa erfarenheter. Flera av dem har tidigare missbruksproblem med droger, alkohol och våldstendenser. Några har även upplevt våld i hemmet och har därvid dragits in i dåligt sällskap. Självkänslan har många gånger fått en knäck kanske för att nätverket för dessa elever har fungerat dåligt. Trots detta mår IV-eleverna förvånansvärt bra. Majoriteten uttrycker att de mår bra, även om det har varit kämpigt ibland. Två av flickorna på IV-programmet har försökt att ta sitt liv vid flera tillfällen tidigare. Båda flickorna kände sig djupt deprimerade vid dessa tillfällen och saknade stöd och hjälp från någon vuxen men tycks negligera dessa svårigheter idag. Även i det nationella programmet har två flickor gjort allvarliga självmordsförsök och en flicka har vid flera tillfällen planerat att ta sitt liv men inte genomfört sina planer. Dessa elever uttrycker mer tydligt sin rädsla för framtiden och är även mer medvetna om sin känslomässiga instabilitet. Möjligtvis är den elevgrup-

pen mer reflekterande och kanske mer medveten om framtidens ovisshet. De kanske också vågar erkänna sina svårigheter medan IV-eleverna under lång tid tillbaka har haft så svårt att de skjuter undan sina problem? De har heller inte samma verbala förmåga och framförallt förmåga att uttrycka känslor.

6.2 Hur elever har upplevt den tidigare skolsituationen

Leda, trötthet och mobbning är ett gemensamt drag för hur IV-eleverna har känt under grundskoletiden. Reaktionerna stämmer väl överens med den studie som redovisats av Helenius och Petersson (1997) och även Fischbein och Folkesson (2000) som också har funnit att många känt sig skoltrötta. Upplevelser av skoltrötthet kan ha många orsaker. Helenius och Johansson anser att elevers skoltrötthet snarare kan uppstå som ett resultat av skolans misslyckande att se och uppmärksamma dessa elever. För att få intresserade elever krävs att lärarna ger dem tillräcklig positiv stimulans och kraft att läsa. Lärarna ser inte alltid sin roll utan talar istället om skoltrötta elever kanske för att frånsäga sig sitt ansvar. Fischbein och Folkesson menar att elever med lässvårigheter är chanslösa på ett nationellt program, vilket påverkar deras självförtroende och känslor av meningslöshet.

De flesta i IV-programmet och flera i det nationella programmet har känt sig mobbade under flera år i grundskolan. De har inte mött någon förståelse från omgivningen och känt sig utanför en behövlig vuxenkontakt. Engström och Mattson (1999), vars studie är en förundersökning till denna studie, konstaterar att ”kvalitén på mötet och samtalet mellan lärare och elev har stor betydelse för att öka elevernas självkänsla och deras känsla av delaktighet” (sidan 23). De har vidare funnit att elever använder ordet *lyssna* när de beskriver en bra lärare. Den elev som upplever en lyssnande lärare känner sig också bekräftad och respekterad. Få har upplevt en lyssnande lärare. Men en sargad och utsatt elev kanske inte har förmågan att ta emot hjälp och empati från omgivningen. Den elev som är djupt inne i sina egna problem och

upplever känslan av misslyckande, kanske inte ser eller hör en lärare som närmar sig eleven.

6.4 Hur elever har upplevt sin nuvarande skolsituation och faktorer som påverkat val/placering i ett gymnasieprogram

När det gäller eleverna som är inskrivna i det nationella programmet har de kommit in på sitt förstahandsval. Det är elever som kunskapsmässigt och betygmässigt hade goda förutsättningar. De lever i en huvudsakligen god social miljö med goda ekonomiska betingelser. Det har inte varit någon tveksamhet vid valet fastän några har ångrat sina val efteråt p.g.a. det "tuffa" skolklimatet. De var inte medvetna om att studierna skulle vara så svåra och att kraven ställdes så högt. Detta gäller framförallt de som kommit in på det naturvetenskapliga programmet. Även om eleverna menar att det är deras val, har säkert många känt ett outtalat krav från föräldrarna. Föräldrar med hög utbildning förväntar sig att deras ungdomar också skall skaffa sig en hög utbildning, och detta är en känsla som föräldrar förmedlar till sina ungdomar. Stressen och pressen att få bra betyg har påverkat flera ungdomars livsinställning. Många elever mår dåligt, har destruktiva tankar riktade mot sig själva men är inte alltid medvetna om orsaken till detta psykiska ohälsotillstånd. Betygskonkurrensen mellan elever i klassen påverkar också klassklimatet, vilket gör att sammanhållningen elever emellan inte alltid är så god.

När det gäller eleverna vid IV-programmen har deras valmöjligheter efter årskurs nio varit begränsade. Fyra av eleverna började på ett nationellt program men vantrivdes med detta. Eftersom ingen annan utbildning inom det programmet kunde erbjudas, hade de inget annat alternativ än att börja på IV-programmet. De övriga saknade godkända betyg i ett eller flera av kärnämnen och måste därför komplettera dessa betyg först för att därefter söka in på ett nationellt program. Eleven som kom från ett annat land hade inte jämförbara kunskaper med vad som krävs i en gymnasieskola här i Sverige och gavs heller

inga valmöjligheter. Tre elever är inskrivna både på ett nationellt och IV-program och är ganska nöjda med det. Alla tre hoppas att de till hösten har läst upp de betyg som behövs för att i sin helhet få fortsätta på det nationella programmet. De har också varit klart medvetna om att om de inte går i skolan utan har för stor frånvaro, kommer de inte heller få sitt ekonomiska bidrag i form av studiemedel. De vet att de måste läsa för att få godkänt i de underkända ämnena för att komma in på ett nationellt program, faktorer som också kan ge upphov till stressupplevelser. Sådan press kan påverka koncentrationen och en negativ spiral kan uppstå nämligen att de skolkar ännu oftare och får allt större svårigheter med studierna. Flera hoppas på möjligheten att få komma in på media- programmet men vet att det är stor konkurrens dit. Samtidigt är de klart medvetna om att arbetsmarknaden idag är mycket osäker.

I intervjuerna framkommer att eleverna vid IV-programmet känner sig mycket mer sedda och bekräftade av lärarna än eleverna vid nationella programmet. Möjligheten att få såväl teoretisk undervisning som praktisk erfarenhet har stärkt deras självförtroende, en erfarenhet som också framkom i Helenius och Johanssons studie (1997). Däremot tycker de att skoldagen många gånger är för kort och splittrad med långa uppehåll mellan lektionerna. Samma resultat har Hultqvist (1998) kommit fram till där eleverna hade uttryckt att undervisningen var för slapp och att lärarna borde kräva mer. Eftersom flera av dessa elever säger sig ha någon form av funktionshinder, DAMP/ADHD, Asperger eller allmänt svag begåvning, har de mindre möjlighet att själva ta initiativ till studier eller andra aktiviteter. De förväntar sig att bli styrda och undervisade. Det kan vara anledningen till att de upplever sin skoldag för slapp. Många elever på det nationella programmet kan också ha en splittrad skoldag men kan på ett bättre sätt utnyttja håltimmarna till läsläsning och förberedelser inför kommande prov. Ingen av dessa elever har uttryckt att de upplever skoldagarna för korta eller för slappa. Samtidigt är det viktigt att konstatera att det är stor individuell

variation mellan eleverna såväl inom IV-programmet som det nationella programmet.

Epilog

Resultaten från denna studie ger upphov till reflektioner kring ny lärarutbildning och hur denna i framtiden på bästa sätt skall kunna anpassas till elevers behov och verklighet. Elever inskrivna i de nationella programmen känner sig idag mycket pressade och mår psykiskt många gånger så dåligt att de trots goda läsmöjligheter inte klarar av att sina skolstudier. Det är stor risk att resultatet blir i enlighet med Murrays sammanfattning i sin studie *Från Skola till Arbete* (1998): ”resultaten visar att gymnasieutbildade ungdomar kan få svårigheter och i extrema fall ha en högre arbetslöshet än ungdomar utan någon gymnasieutbildning. Detta kan knappast bero på att de är mindre kvalificerade genom sin utbildning” (sidan 71). Kanske ett annat fokus på innehåll och studieuppläggning borde diskuteras för att ge kommande gymnasieelever större möjligheter till god inläring och senare god arbetskraft om vi i större utsträckning tar hänsyn till deras psykiska hälsa under skolåren. Kanske antalet elever med icke godkända betyg då skulle minska och därmed också behovet av IV-program?

REFERENSER

- Abou Touma, M (1999) Självmordsförsök bland unga – ett högt pris för att få sitt hjälpbehov uppmärksammat. *Psykisk hälsa* nr 1, s. 11-22.
- Alin Åkerman, B (2000) ”Kärleken är den bästa kicken”. *Bakgrund och förundersökning av en filmdokumentär för självmordsprevention bland högstadie- och gymnasielever*. Stockholm: Nationellt Centrum för suicidforskning och prevention av psykisk ohälsa.
- Alin Åkerman, B (2001) Utvärdering av filmdokumentären ”Kärleken är den bästa kicken” Stockholm: Nationellt Centrum för suicidforskning av prevention av psykisk ohälsa. Under tryckning
- Andersson, I (1999) *Samverkan för barn som behöver*. Stockholm: HLS Förlag.
- Arte, H (1999) Gymnasiet - en gymnasieskola för alla?? *Att undervisa*. Nr 6: 5-6.
- Bandura, A (1997) *The exercise of control*. N.Y. W. H. Freeman & Com.
- Beskow, J (1996) *Om livet känns hopplöst. Stöd till självmordsnära medmänniskor*. Nationella rådet för självmordsprevention, Folkhälsoinstitutet, Centrum för suicidforskning och prevention.
- Björklid, P & Fischbein, S (1996) *Det pedagogiska samspelet*. Lund: Studentlitteratur.
- Ekstrand, M & Lenneby, M (1999) ”Jag grejar det!” - *En studie av fyra ungdomars tilltro till sina förmågor att klara av olika situationer och uppgifter*. Lärarhögskolan i Stockholm, Institutionen för samhälle, kultur och lärande.
- Ely, m.fl (1993) *Kvalitativ forskningsmetodik i praktiken*. Lund: Studentlitteratur.
- Engqvist, U & Rydelius, P-A (2000) Hur går det för barn- och ungdomspsykiatriens patienter? Samverkan krävs mellan pediatrik, barn- och vuxenpsykiatri. *Läkartidningen*. Vol 97 nr. 23: 2856-2861.
- Engström, K & Mattsson, K (1999) ”En bra lärare ska lyssna”. *Några gymnasieungdomars tankar om sin grundskoletid*. Lärarhög-

- skolan i Stockholm, Institutionen för Individ, omvärld och lärande, Specialpedagogik.
- Fischbein, S (2000) *Gymnasieskolans möte med Ungdomar som riskerar social Utslagning*. Ansökan 00 03 16.
- Fischbein, S & Folkander, M (2000) *Reading and writing ability and drop out in the Swedish upper secondary school*. J of Special Education, Vol 15, no 3: 1-11.
- Hawton, K, Houston, K & Shepperd, R (1999) Suicide in young people. *British Journal of Psychiatry*, 175: 271-276.
- Helenius, T & Johansson, B (1997) *Ungdomscentrum Zinkensdamm - En studie av åtta elever på det individuella programmet*. Lärarhögskolan i Stockholm, Studie- och yrkesvägledarutbildningen.
- Hultqvist, E. (1998) "Jag tycker det är slapp" - om pedagogiken på det individuella programmet. KRUT. Kritisk utbildningstidskrift nr 2: 53-59.
- Lindberg, L, Wargert, G & Bremberg, S (1998) *Tolvåringars psykiska hälsa. En enkätstudie i Sydvästra sjukvårdsområdet*, Stockholms län. Samhällsmedicin, Centrum för Barn och Ungdomshälsa, nr. 2.
- Murray, Å (1998) *Från skola till arbete på 1970-, 1980- och 1990-talen för ungdomar utan gymnasieutbildning*. Institutionen för specialpedagogik. Lärarhögskolan i Stockholm.
- Nisser, D (1999) *Tid till samtal, tid till tankar - en väg ut ur skolsvårigheter*. D-uppsats. Lärarhögskolan i Stockholm, Institutionen för specialpedagogik.
- Olsson, G (1998) *Adolescent Depression. Epidemiology, Nosology, Life Stress and Social Network*. Uppsala Universitet.
- Regeringens skrivelse (2000) *Utbildningens omvägar: en ESO-rapport om kvalitet och effektivitet i svensk utbildning: rapport till Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi*. Stockholm: Fritzes offentliga publikationer
- Roy, A, Nancy, LS & Sarchiapone, M (1995) Attempted Suicide Among Living Co-Twins of Twin Suicide Victims. *Am J Psychiatry* 152:7, 1075-1076.
- Runeson, BS (1998) History of suicidal behaviour in the families of young suicides. *Acta Psychiatr Scand* 98: 497-501.

Sivertun, U (2000) *Social och kulturell problematik i gymnasieskolan sett från ett specialpedagogiskt perspektiv: delrapport i projektet "Gymnasieskolans möte med ungdomar som riskerar social utslagning"*. Individ, omvärld och lärande/Forskning 2, Lärarhögskolan i Stockholm.

Skolverket (1996) Utvärdering av den reformerade gymnasieskolan och den gymnasiala vuxenutbildningen. Det individuella programmet. Rapport nr 93.

Swanberg, I & Enge Swartz, M (2000) *12-årsenkäten. Tolvåringars hälsa och levnadsvanor i Nordvästra sjukvårdsområdet*. Stockholm: Folkhälsan nordväst.

Utbildningsdepartementet (1997) *Gymnasieskola i ständig utveckling*, Departementsserien (Ds) nr 78.

BILAGOR

Bilaga 1

Frågeguide inför djupintervjuerna med elever på nationella och IV-programmet

1. Något om elevens egen bakgrund: skolgång var, född i Sverige eller annat land. Föräldrarnas födelse. Föräldrarnas yrke, var de bor, hur de trivs där. Eget rum, delat rum, kamrater, intressen. Syskon, bor med båda eller en förälder. Vid en förälder – eget val? Kan de prata med sina föräldrar om livsfrågor? Vem har de mest kontakt med?

2. Något om elevens tidigare skolgång

Hur var det på låg och mellanstadiet, hur trivdes du? (skillnad mellan tid på låg- resp. mellanstadiet) Lyssnade dina lärare på dig? Frågade du om du inte förstod? Blev du rättvist eller orättvist behandlad av lärarna? (på vilket sätt) När du gjorde något bra, hur fick du veta det? (bra kan vara vad som helst från att ställa upp för en kompis eller prestera något i ämnet) När du gjorde något dåligt, hur fick du veta det?

Hade du någon att prata med på låg- eller mellanstadiet?

Vad tyckte du var tråkigt, roligt i skolan? Vilka ämnen var du bäst i/sämst i?

Behövde du någon extra hjälp inom något ämne? Fick du hjälp? Ville du ha hjälp?

Pratade du med någon lärare om du hade svårigheter?

Blev du utfryst eller mobbad någon gång? Av vem eller vilka?

3. Nuvarande skolgång?

Hur har valet till gymnasieprogrammet skett? Vad är anledningen till att du går på IV-program? Har du gått i någon annan skolform? Hur trivs du nu i skolan? Vad tycker du om lärarna? Rättvisa eller orätt-

visa? På vilket sätt? Hur trivs du i klassen? Bråkig eller lugn klass? Frågar någon lärare någon gång hur du mår? Frågar någon annan dig hur du mår? Vill du att någon skall fråga om det? Finns det någon lärare som du har förtroende för? Finns det någon vuxen person som är viktig för dig nu? Vad är svårt när det gäller ämnen? Vad tycker du bäst om att läsa?

Skolkar du? Hur ofta? Dricker sprit? Använder droger? Prövat någon gång?

Har du blivit mobbad någon gång i gymnasiet? På vilket sätt? Har du känt dig utfrusen eller att du inte fått vara med?

På vilket sätt har du fått uppmärksamhet i skolan (genom beröm, tillsägelser, utskällningar, uppskattning, peppning eller...?)

4. Tankar kring självmord

a) Har du själv någon gång tänkt på självmord eller haft självmordstankar? Har du någon gång känt att det inte finns något att leva för? Om du blir osams med någon kompis, kan då tankarna komma att det bästa sättet vore att ta sitt liv?

b) Har du berättat för någon om det? Om ej, varför inte?

c) Om ej tankar hitintills – tror du att du skulle kunna berätta för någon vid eventuella framtida tankar? i så fall vem?

d) Talar du med någon kring frågor som rör liv och död? (existentiella frågor)

e) Känner du någon som begått självmord eller talat om att göra det? Vad hände? Hur kändes det för dig? Gjorde du något?

f) Har du funderat på vad man ska göra om någon börjar att tala om självmord? Vad tror du självmord står för – är det en genomtänkt handling? Är det ett rop på hjälp? Tror du att den som tar sitt liv verkligen vill dö? Tror du att det är allvar om någon talar om att ta sitt liv? Tror du att någon som vill ta sitt liv gör det för att straffa någon? Är det en feg eller modig handling?

- g) Kan man förhindra självmord? I så fall vad tycker du vore det bästa sättet? Eller tycker du att man inte ska bry sig om, om någon talar om att ta sitt liv – att det är hans ensak? Skall man ha rätt att ta sitt liv?
- h) Tror du att samtal med någon utanförstående skulle kunna hjälpa?
- i) Är det svårt att tala om självmord?
- j) Kan du förstå att någon kan känna så starkt att han eller hon vill ta sitt liv?
- k) Är det något speciellt med ungdomar som tar sitt liv? Kommer de från någon särskild familj eller är det något annat i miljön eller uppväxten som gör att de tar sitt liv? Alkoholiserade föräldrar? Är det oälskade ungdomar? Hur är det med dig – känner du dig älskad – oälskad?
- l) Tror du att det kan uppstå situationer i en människas liv där den enda möjligheten är att ta sitt liv?
- m) Vad är svårast för dig i livet?
- n) Vad har det här samtalet väckt för känslor och tankar hos dig?
- o) Har det varit lätt eller svårt att tala om sådana här frågor? Hur kändes det att prata om dessa frågor?
- p) Har du talat med någon annan om sådana här frågor? Lärare – kurator – sjuksköterska eller annan? Vem tror du skulle vara lättast att prata med av ovan nämnda?

5. Tankar som intervjun har väckt

Hur kändes det att bli intervjuad? Är det viktiga eller oviktiga frågor som har tagits upp?

Bilaga 2

ENKÄTFRÅGOR

1. Har du under de senaste 12 månaderna haft tankar på att ta ditt liv?
 Ja
 Nej
2. Har du under de senaste 12 månaderna försökt att ta ditt liv?
 Ja
 Nej
3. Har du sökt vård för dina problem?
 Ja
 Nej
4. Skulle du vilja vara med i en undersökning för att tala om din livssituation och frågor kring din skolsituation?
 Ja
 Nej
5. Om du vill delta i studien, får vi ta kontakt med din huvudlärare?
 Ja
 Nej
 Vet inte
6. Om du vill delta i studien, får vi ta kontakt med dina föräldrar?
 Ja
 Nej
 Vet inte
7. Jag vill veta mer om undersökningen innan jag kan bestämma mig om jag vill vara med.
 Ja
 Nej

Namn

Adress

Telefon.....

Skolansnamn.....

Svenska barns och ungdomars fysiska hälsa anses vara den bästa i världen. Vi har t.ex. den lägsta spädbarnsdödligheten, en god skadeprevention, effektiva vaccineringsprogram och näringsriktiga skolmåltider. Men allt fler rapporter talar om att den psykiska hälsan är mindre bra. Hur kan och bör skolan möta ungdomar med psykiska problem, självmordstankar och liknande?

Britta Alin Åkerman har intervjuat ungdomar från gymnasieskolans nationella och individuella program om hur de upplever sin livs- och skolsituation. Intervjuerna analyseras utifrån en pedagogisk samspelsmodell. Syftet är att öka kunskapen om individuell sårbarhet och social utslagning, för att finna metoder för hur skolan ska kunna arbeta förebyggande.

Denna rapport finns att hämta i pdf-format på <http://www.lhs.se/ind/publ/>

ISSN 1404-983X ISBN 91-89503-03-1

**Institutionen för individ, omvärld och lärande,
Lärarhögskolan i Stockholm**